

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Shadi Nilsson

Arbetsplatsolycka eller arbetsmiljöbrott?

- *En kvalitativ studie av straffmätningen vid vållande till annans död på arbetsplatser*

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Sverker Jönsson

Termin för examen: period 1 HT2019

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Allmänna avgränsningar	6
1.4 Metoder och vidare avgränsningar	6
1.5 Perspektiv och utgångspunkter	8
1.6 Teori	9
1.7 Material och forskningsläge	12
1.8 Disposition	14
2 ARBETSMILJÖANSVARETS INNEBÖRD	16
3 ARBETSMILJÖBROTTETS KONSTRUKTION OCH KOMPLEXITET	19
3.1 Arbetsmiljöbrott blir ett eget lagrum	19
3.2 Arbetsmiljöbrottets utformning	19
3.3 Komplexiteten betraktad genom teorier om ekonomisk brottslighet	22
3.4 Något om teoriernas betydelse i praktiken	23
4 INSTITUTET VILLKORLIG DOM OCH STRAFFVÄRDEREFORMEN	25
4.1 En kort historisk bakgrund: varför villkorlig dom?	25
4.2 Straffvärdereformens betydelse för straffmätningen	28
5 KLANDERBEDÖMNINGEN OCH STRAFFMÄTNINGEN VID ARBETSMILJÖBROTT	32
5.1 Mål nr B 4928-13 – Munksjö Paper	32
5.2 Mål nr B 774-12 – Cascades Djupafors	35

5.3	Mål nr B 255-17 – Nordkalk	40
6	ANALYS	43
6.1	Straffmätningen för atypiska gärningspersoner	43
6.2	Straffmätningen betraktad ur ett brottsofferperspektiv	49
	REFERENSLISTA	52
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	56

Summary

Each year around 40 to 60 workers die at Swedish worksites. In a wider context, it can be mentioned that 43 people lost their lives due to lethal use of firearms in 2018. Workplace fatalities occur even though there are often clear warning signs and possibilities of safety measures, which is why a great number of workplace fatalities likely could have been prevented. This thesis examines workplace involuntary manslaughter through a critical legal method as well as a qualitative case study. The essence of this thesis is the Swedish judicial system's way of meting out punishment. A working hypothesis is that the way the penal value is assessed, and the Swedish sanctions, don't work in a satisfactory way regarding the perpetrators in these cases, who are referred to as *atypical perpetrators*. In order to examine why that is, theories of corporate crime are used. Furthermore, it is examined whether the sanctions can be considered reasonable from a victim's perspective, through reasoning about ideal – and less ideal – victims of crime and perpetrators.

Theories of corporate crime, which include workplace involuntary manslaughter, point out that the available research on crime is largely based on stereotypical perceptions. This constitutes an unfavorable bias that might obscure the crimes committed within the economic-industrial sphere and result in the perception that the crimes are without perpetrators. The emphasized definition of corporate crime focuses on the management's culpable negligence, or deliberate decision making, which are primarily based on corporate profit objectives and corporate cultural norms. Swedish Government Official Reports also stress the profit objective in relation to workplace involuntary manslaughter. Using these theories, the complexity of said crimes is analyzed, especially as to whether such a claim can be called into question.

Additionally, in practice, the sanction for workplace involuntary manslaughter is a conditional sentence, normally in combination with fines. Due to this, the Swedish institute of conditional sentence is scrutinized, particularly regarding the underlying ideas and perceptions behind the adoption of the institute. Moreover, the Swedish Penal Value Reform is of great importance to the meting out of punishment and is therefore presented in detail.

The aforementioned theories' importance in practice is addressed and concretized by analysis of three different court of appeal cases. For example, there is no reasoning about the profit objective in the selected cases. In the analysis, however, it appears that a profit objective can be distinguished in practice and it is argued that it should be treated as an aggravating circumstance, which will have an impact on both the penal value assessment and the meting out of punishment. Possibly, the choice of sanction may also be affected by this, which is desirable as the analysis shows that there is doubt whether a conditional sentence has an actual repressive effect on atypical perpetrators. It is emphasized that conditional sentences are aimed primarily at those found guilty of crime of opportunity and those who need a second chance to get their lives in order. Under those circumstances, the probationary period of two years is a repressive factor. However, this cannot be considered the case for atypical perpetrators. Consequently, it is also questioned whether it is a reasonable punitive response from a victim's perspective.

Sammanfattning

Varje år dör runt 40 till 60 arbetare på svenska arbetsplatser. För att sätta det i kontext kan nämnas att 43 människor miste livet i dödligt skjutvapenvåld år 2018. Arbetsplatsolyckor inträffar trots att det inte sällan finns tydliga varningssignaler och möjligheter till säkerhetsåtgärder, varför ett flertal sannolikt hade kunnat förhindras. Detta arbete undersöker arbetsmiljöbrott genom en rättsanalytisk metod samt med hjälp av en kvalitativ fallstudie, med fokus på de fall som utgör vållande till annans död. Kärnan i arbetet är straffmätningen. En arbetshypotes är att straffmätningen samt påföljdssystemet inte kommer till sin rätt när det gäller de gärningspersoner som aktualiseras i fallen, vilka i uppsatsen benämns atypiska gärningspersoner. I syfte att undersöka hur det kommer sig har teorier om ekonomisk brottslighet lyfts fram. Vidare undersöks huruvida straffmätningen kan anses skälig ur ett brottsofferperspektiv, genom resonemang om ideala – och mindre ideala – brottsoffer och gärningspersoner.

Teorier om ekonomisk brottslighet, vari arbetsmiljöbrott ingår, pekar på att den kunskap som finns om brottslighet i stor utsträckning utgår ifrån stereotypiserande uppfattningar av såväl brott som gärningspersoner och brottsoffer. Det utgör en ofördelaktig bias som riskerar att skymma de brott som begås inom den ekonomiskt-industriella sfären samt resultera i en uppfattning att brotten saknar gärningsperson. Den framhävda definitionen av ekonomisk brottslighet fokuserar på företagsledningens straffbara underlåtenhet, eller medvetna val, vilka framförallt grundar sig i företags vinstsyfte och företagskulturella normer. Valen, alternativt underlåtenheten, är ägnade att gynna företaget i stort. Även i svenska statliga utredningar framhävs vinstsyftet i förhållande till arbetsmiljöbrott. Med hjälp av nämnda teorier undersöks även arbetsmiljöbrotts komplexitet, särskilt beträffande huruvida ett sådant påstående kan ifrågasättas.

Vidare är den i praktiken tillämpade påföljden för arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död villkorlig dom och i regel dagsböter. Med anledning härav undersöks institutet villkorlig dom med fokus på de idéer och uppfattningar som låg bakom införandet. Därtill är Straffvärdereformen av stor betydelse för straffmätningen och behandlas därför ingående.

De nämnda teoriernas betydelse i praktiken adresseras och konkretiseras genom analys av tre olika hovrättsfall. Exempelvis återfinns inte resonemang om vinstsyftet i de utvalda rättsfallen. I analysen framkommer det dock att ett vinstsyfte kan skönjas även i praktiken och att det borde hanteras som en försvårande omständighet, vilket får betydelse för såväl straffvärdemätningen som straffmätningen. Eventuellt kan även påföljdsvalet nyanseras av detta, vilket hade varit önskvärt sett till att det i analysen ifrågasätts om villkorlig dom har en faktisk repressiv verkan på atypiska gärningspersoner. Det framhålls att villkorlig dom riktar sig till framförallt tillfällighetsbrottslingar och människor som behöver en andra chans att ordna upp sina liv. På så vis utgör prövotiden på två år en repressiv faktor. Det kan emellertid inte anses vara fallet för atypiska gärningspersoner. Följaktligen går det även att ifrågasätta om det är en skälig straffmätning ur ett brottsofferperspektiv.

Förkortningar

AFS	Arbetsmiljöverkets författningssamling
Brå	Brottsförebyggande rådet
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
REMA	Riksenheten för miljö- och arbetsmiljömål
RättsPM	Rättspromemorior
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

”Vi kan så oerhört mycket. Vi kan flyga till månen, ha pyttesmå mobiler och gräva världens djupaste underjordsgruva. Men vi kan inte garantera säkerheten på ett golv. Det finns inga ord för det.”¹

2018 var det dödligaste året på arbetsplatser sedan 2011: 50 dödsfall konstaterades.² För att sätta det i en vidare kontext kan nämnas att 43 människor miste livet i dödligt skjutvapenvåld år 2018.³ Regeringen har sedan 2016 en nollvision mot dödsolyckor på arbetsplatser. Trots detta har dödsfallen, för fjärde året i rad, ökat.⁴ Vid medierapporteringen av arbetsmiljöbrott, t.ex. fallet med den 21-åriga kvinnan som i juli 2018 föll genom ett sönderrostat golvgaller i ett av LKAB:s pelletsverk, är det tydligt att flertalet parter ställer sig frågan hur olyckan kunde inträffa – särskilt eftersom säkerhetsrisken hade uppmärksamats ett flertal gånger och därmed hade kunnat åtgärdas.⁵ Min uppfattning är att de allra flesta arbetsplatsolyckor hade kunnat förhindras, vilket innebär att arbetstagare dör trots att så inte behöver vara fallet. Taget i beaktande att människor spenderar merparten av sina liv på att lönearbeta samt att vissa branscher är särskilt utsatta, är det både angeläget och aktuellt att titta närmare på denna brottstyp. Det saknas dessutom doktrin på området, vilket gör arbetsmiljöbrott än mer angeläget att undersöka.

Kärnområdet för detta arbete är *straffmätningen*, eftersom jag upplever den som otillfredsställande i förhållande till brottets effekter, dvs. arbetstagares död. Det rör sig visserligen om ett oaktsamhetsbrott – vållade till annans död genom arbetsmiljöbrott – vilket brukar betraktas som mindre allvarligt, men i dessa fall finns det inte sällan tydliga varningssignaler långt innan dödsolyckan inträffar. Kända säkerhetsrisker har arbetsledningen kontroll över och möjlighet att avvärja, vilket kan sättas i relation till exempelvis brott som begås i affekt. Det uppfattas ändock som invecklat att utröna hur olyckan kom sig och var ansvaret ska placeras, vilket är något som jag kommer att utforska närmare under kapitel 3.

När det gäller ämnets relevans vill jag även peka på följande omständigheter. Arbetsmiljöbrottens politiska relevans skiftar och vid det senaste (2018) politiskt framförda ”krafttaget” låg fokus på företagsboten.⁶ Det finns emellertid fler

¹ Systemen till den 21-åriga kvinna som i juli 2018 avled genom fall från hög höjd då golvet i ett av LKAB:s pelletsverk gav vika, citatet är hämtat från följande artikel: *Det värsta är att Julia inte fick sitt liv*, publicerad i SVT Nyheter den 12 mars 2019.

² 58 dödsfall, om bl.a. anställda i utländska företag verksamma i Sverige inräknas. För enhetlig statistik se Arbetsmiljöverkets hemsida under ”Statistik om dödsolyckor i arbetet”.

³ 2018 års statistik från Brå, beträffande mord och dråp.

⁴ *Antalet dödsfall på jobbet ökar*, publicerad i SR Nyheter den 10 januari 2019.

⁵ *Julia, LKAB och säkerheten* del 1, publicerad i SR Kaliber den 3 december 2018 och *Julia, LKAB och säkerheten* del 2, publicerad i SR Kaliber den 10 december 2018. Ännu har ingen åtalats för brottet eftersom utredningen fortfarande pågår.

⁶ Prop. 2018/19:164 - *Skärpta straffrättsliga sanktioner mot företag*.

problemområden, då det har påståtts att polisen är för långsam vid utredningarna;⁷ att det dröjer för lång tid innan brottet åtalas⁸ och att målens komplexitet bidrar till friande domar⁹. Att betrakta denna brottstyp som en ”gärningspersonlös” sådan är inte heller ovanligt, vilket adresseras under avsnitt 1.6.

Nyssnämnda påståenden medför att det inte verkar röra sig om en traditionell mer lätthanterlig brottstyp och att det vid studier av den följaktligen krävs ett mer öppet förhållningssätt samt ett tydligt teoretiskt angreppssätt. Detta arbete utgår från teorier om ekonomisk brottslighet, vilka behandlas under avsnitt 1.6. Jag är medveten om att ämnet är relativt svårfångat, varför kraft har lagts på att förklara vad som avses med ekonomisk brottslighet. Det är min stora förhoppning att denna studie ska inspirera till fler, och framförallt större, juridiska arbeten på området. Det finns bevisligen gott om angreppsvinklar och problemområden att utforska.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens ansats är att kvalitativt undersöka rättspraxis på arbetsmiljöbrottens område, med fokus på hur klandret bedöms och hur straffmätningen utförs i fall där någon har förolyckats på en arbetsplats. En arbetshypotes är att straffvärdebedömningen och påföljdssystemet inte kommer till sin rätt när det gäller arbetsmiljöbrott, varför teorier om ekonomisk brottslighet har lyfts fram för att belysa vad det skulle kunna grunda sig i. Syftet är vidare att resonera kring vilken betydelse det får för brottsoffrens rättsliga upprättelse.

För att kunna uppnå syftet behöver arbetsmiljörättsliga krav och arbetsmiljöbrottets struktur redas ut, liksom ansvarsfrågan. Vidare kräver arbetet en teoretisk bakgrund och förståelse för svensk straffmätning, villkorlig dom samt ekonomisk brottslighet.

Med hjälp av ovanstående teoretiska underlag kommer följande frågeställningar att analyseras.

- *Kan teorier om ekonomisk brottslighet förklara den straffmätning som utförs i fall där någon har förolyckats på en arbetsplats?*
- *Kan straffmätningen i dessa fall anses skälig ur ett brottsofferperspektiv?*

⁷ *Myndigheter får svidande kritik när dödsfall utreds*, publicerad i SvD Näringsliv den 16 december 2018; *Polisen kritisk till Arbetsmiljöverket*, publicerad i SvD Näringsliv den 24 juli 2014.

⁸ *Myndigheter får svidande kritik när dödsfall utreds*, publicerad i SvD Näringsliv den 16 december 2018. I artikeln nämns att JO kritiserade Åklagarmyndigheten för den långa handläggningstiden i ett fall rörande arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död.

⁹ *Hundratals dödsfall – få arbetsgivare blir dömda*, publicerad i SvD Näringsliv den 3 december 2018; *Brodden där få ställs till ansvar*, publicerad i Sekotidningen april 2015. I nämnda artikel påpekas även att väldigt få ärenden där brottsmisstanke finns går vidare till åtal. Av de åtal som faktiskt väcks leder drygt hälften till fällande dom. Se även *Få fälls för arbetsmiljöbrott*, Arbetsmiljöverkets pressmeddelande den 11 april 2013.

1.3 Allmänna avgränsningar

Arbetsmiljöbrott spänner över två rättsområden: arbetsrätt och straffrätt. Denna studie kommer främst att uppehålla sig vid straffrätt. Med hänvisning till uppsatsens begränsade omfång har fokus lagts på arbetsplatsolyckor med dödlig utgång. Studien beaktar inte institutet företagsbot, utan behandlar straffansvaret för fysiska personer.

Uppsatsen uppehåller sig inte nämnvärt kring frågan om orsakssambandet, även om det kort berörs. Vidare är det inte av relevans för uppsatsens syfte att utröna exakt vem som bär skulden i de enskilda fallen. Avsikten är inte heller att undersöka skuldfrågan på ett heltäckande sätt – således förs det ingen ingående diskussion om uppsåt och oaktsamhet, utan snarare en mer övergripande sådan om de tilltalades bevekelsegrunder såsom de framträder i domskälen. Det tål att upprepas att uppsatsen behandlar klanderfrågan i en vidare och mer allmän bemärkelse, med fokus på straffmätningen.

Uppsatsen gör inte heller anspråk på en heltäckande redogörelse av den historiska bakgrunden till institutet villkorlig dom. Avsikten är att översiktligt beakta historiska reformer i den mån de är av relevans för uppsatsens syfte. Tanken är att få fram några av idéerna bakom institutet.

1.4 Metoder och vidare avgränsningar

Detta arbete påbörjades med studier av gällande rätt, vilket även brukar benämnas *den rättsdogmatiska metoden*. Nyssnämnda metod innebär ett visst angreppssätt där det juridiska spörsmålet undersöks och (re-)konstrueras¹⁰ utifrån de olika etablerade rättskällorna. Det handlar således om att utröna vad som stadgas i de relevanta lagrummen, prejudikat, förarbeten och doktrin, för att nå fram till ett svar. Att (re-)konstruera ”svaret” på det undersökta juridiska spörsmålet är mer mödosamt än vad det kan framstå som.¹¹

Nämnda rättskällor har varierad auktoritet i juridisk argumentation och det torde inte vara kontroversiellt att hävda att det inom doktrinen även har viss betydelse vem det är som har författat verket.¹² Arbetsmiljöbrott har dessvärre behandlats styvmoderligt i doktrinen. Inte heller var resterande erkända rättskällor särskilt substansrika. Den rättsdogmatiska metoden övergick därmed till en mer *rättsanalytisk metod*, då syftet ändrades i takt med insikten om att de traditionella rättskällorna var relativt magra på det ifrågavarande området. Claes Sandgren menar att nyssnämnda metod är mer lämplig om uppsatsförfattaren vill argumentera kritiskt kring gällande rätt, då med förutsättningen att det inte finns

¹⁰ Claes Sandgren menar att Nils Jareborgs beteckning, ”rekonstruering” av rätten, inte är helt tilltalande. Sandgren föreslår istället att den dogmatiska metodens huvuduppgift är att *konstruera* rätten och att dess konstruktion kan variera från tid till tid, se s. 49 i Sandgren, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*. Jfr Kleineman, *Rättsdogmatisk metod* exempelvis s. 26.

¹¹ Kleineman s. 21 och 25–26.

¹² Jfr Kleineman s. 33.

ett ”rätt” eller, åtminstone, förhärskande svar.¹³ Jag är av uppfattningen att gällande rätt kan analyseras även med hjälp av den rättsdogmatiska metoden, men att analysen och kritiken då rimligen bör särskiljas från det rena fastställandet av gällande rätt, vilken redogörs för utan några värderingar (ett *de lege lata*-perspektiv). Möjligheten till att argumentera kritiskt finns genom att t.ex. anlägga ett *de lege ferenda*-perspektiv på resultatet. Med hjälp av ett sådant perspektiv kan gällande rätt kritiseras och uppsatsförfattaren kan föreslå eventuella förbättringar.¹⁴ Sandgren menar emellertid att en rättsanalytisk metod är mer öppen för källor utöver de traditionella rättskällorna, vilket är mer passande för denna studie. Exempelvis kan intervjuer med jurister, underrättspraxis, myndighetspraxis, material från andra discipliner, tidningsartiklar m.m. nyttjas i analysen av gällande rätt.¹⁵ Återigen, med tanke på att arbetsmiljöbrott är ett relativt outforskat område behövde jag ta in fler källor än de traditionella som accepteras av den rättsdogmatiska metoden. Mitt val föll slutligen på den rättsanalytiska metoden. Det ska även nämnas att denna metod hävdas vara mer mottaglig för värderingar. Detta ska ha sin grund i att analyserna har särskilda infallsvinklar. Metoden fordrar följaktligen att uppsatsförfattaren klargör sina utgångspunkter och vägledande värderingar,¹⁶ vilket görs under nästa avsnitt.

Arbetet har även utförts med hjälp av en kvalitativ metod. Min uppfattning var och är att en djupgående undersökning av ett mindre antal rättsfall skulle vara av större nytta än att göra en kvantitativ undersökning. Den mest lämpade metoden föreföll därför vara en *kvalitativ fallstudie*. Att utföra en fallstudie innebär att forskaren ingående vill studera en viss företeelse. En fallstudies fokus är således mer inriktad på att upptäcka och undersöka kontextuella omständigheter, än på att komma fram till någon särskild, konkret slutsats (i bemärkelsen *bevisa något*).¹⁷ Fallstudier har ibland kritiserats för att inte kunna generalisera dess resultat, vilket anses som en brist. Eftersom en fallstudies grundläggande premiss *inte* är slumpmässighet, utan ett visst falls ändamålsenlighet, är det vanskligt att påstå att det är en brist. Metoden används när syftet är att utföra en grundlig undersökning av ett inringat område av något slag – inte nödvändigtvis för att söka etablera en grund för generalisering.¹⁸ En fallstudie kan dock tjäna till att skapa en grund för en vidare teoretisering på området.¹⁹

Det material som ska ingå i en fallstudie, dvs. dess urval, är ett viktigt moment när en fallstudie utförs; urvalen har motiverats under avsnitt 1.7. I sammanhanget kan nämnas Bent Flyvbjergs poäng om att representativa eller slumpartade fall kanske inte är särskilt ändamålsenliga för en fallstudie. Nämda typer av fall är ofta mindre informationsrika än irreguljära eller extrema fall, vilka kan avslöja mer information eftersom de ”aktiverar fler aktörer och fler

¹³ Sandgren s. 48–52; jfr Kleineman s. 26, som menar att rättsdogmatiken ”på intet sätt måste vara dogmatisk till sin karaktär”.

¹⁴ Kleineman s. 24, s. 28, s. 36, s. 40–41 och 44; jfr dock Sandgren s. 49.

¹⁵ Sandgren s. 48–52; jfr Kleineman s. 25 ff. och 36; jfr Gräns, *Allmänt om användningen av andra vetenskaper inom juridiken* s. 429 och 431.

¹⁶ Sandgren s. 52.

¹⁷ Merriam, *Fallstudien som forskningsmetod* s. 9, 57–58 och 178; se även Flyvbjerg, *Fem missförstånd om fallstudieforskning* s. 189.

¹⁸ Merriam s. 184–185; se även Slapper & Tombs, *Corporate Crime* s. 50–51.

¹⁹ Slapper & Tombs s. 51.

grundmekanismer i den studerade situationen”.²⁰ Om syftet är att studiens resultat ska nå fram på ett effektivt sätt, kan det extrema fallet vara väl lämpat.²¹ Det inringade området för denna studie är alltså dödsfall på arbetsplatser i Sverige och materialurvalet bygger i viss mån på rättsfall som kan anses vara mer extrema än andra – just för att de är mer substansrika.

1.5 Perspektiv och utgångspunkter

I detta avsnitt ämnar jag klargöra mina utgångspunkter och det perspektiv som genomsyrar uppsatsen. Såsom Jan Kleineman anför ”[kan] en alltför stor entusiasm inför rättsområdet fördunkla analysen”,²² vilket kräver att uppsatsförfattaren är transparent i sin framställning. Såsom nämnt under avsnitt 1.1 är min utgångspunkt att det naturligtvis inte är önskvärt att arbetstagare dör på sina arbetsplatser, vilket knappast kan anses vara en kontroversiell hållning. En förlängning av denna utgångspunkt är att jag anser att arbetstagare dör *i onödan* och att dödsfallen, åtminstone i de allra flesta fall, *hade kunnat undvikas*. Jag är medveten om att denna utgångspunkt kan uppfattas som en viss bias. Det bästa medlet mot bias har hävdats vara att medvetandegöra vad den består i och följaktligen att vara kontinuerligt uppmärksam på den.²³

Vidare tar uppsatsen avstamp i ett brottsofferperspektiv,²⁴ mer specifikt det brottsofferperspektiv som den norske kriminologen Nils Christie framför, nämligen att det finns ideala – och mindre ideala – brottsoffer respektive gärningsmän. Ett idealt brottsoffer är en person som inte på något sätt kan beskylldas för att ha varit med om händelsen, och därmed direkt åtnjuter status som brottsoffer. Typexemplet är en försvarslös gammal dam, som på vägen hem från en legitim aktivitet under dagtid, blir rånad av en för henne okänd och hänsynslös gärningsperson. Den ideala gärningspersonen ska uppfattas som någon som sysslar med tvivelaktiga aktiviteter och inte förhåller sig till samhällets normer. Samhället ska inte kunna ömma för gärningspersonen. Poängen Christie framför är alltså att samhällets reaktion på brottslighet, gärningspersoner och brottsoffer varierar beroende på hur mycket ifrågavarande part överensstämmer med den dominerande bilden av parten, t.ex. hur väl gärningspersonen materialiserar den stereotypiska bilden av hur en gärningsperson är. Rättsväsendet agerar inte i ett vakuum, varför dessa föreställningar om ideala och mindre ideala brottsoffer respektive gärningspersoner får betydelse även där.²⁵ Jag har valt att benämna de gärningspersoner som mindre väl förkroppsligar den ideala gärningspersonen, såsom *atypiska gärningspersoner*.

²⁰ Flyvbjerg s. 193.

²¹ Flyvbjerg s. 193.

²² Kleineman s. 44.

²³ Se t.ex. Merriam s. 53.

²⁴ Det ska även påpekas att det i teorier om ekonomisk brottslighet är vanligt att synliggöra tidigare ”dolda” brottsoffer och att lyfta fram konsekvenserna för brottsoffren; det skulle därför kunna hävdas att ett brottsofferperspektiv på så vis *ingår* i teorier om ekonomisk brottslighet. Jfr vad som sägs om dolda brottsoffer i Croall (2001) s. 65.

²⁵ Christie, *Det idealiska offret* s. 47–49 och 54–56.

Christies synsätt är tillämpligt eftersom arbetstagare som mist livet eller allvarligt skadats blir ifrågasatta och inte sällan beskyllda för medvållande.²⁶ Det handlar om människor som kan känna sig nödgade att utsätta sig för (livsfarliga) risker för att kunna utföra sitt arbete på ett önskvärdt sätt; t.ex. på grund av stress och/eller den rådande arbetskulturen. Det går att föreställa sig hur det påverkar såväl arbetsgivarens som rättens syn på det hela. Det är även intressant att sätta Christies perspektiv i relation till det som framkommer om arbetsmiljöbrotts orsaker i statliga utredningar och kriminologisk forskning, eftersom det ger viss indikation på hur gärningspersonerna – teoretiskt – betraktas: vad uppfattas de ha för bevekelsegrunder?²⁷ Jag menar därför att Christies brottsofferperspektiv är relevant för uppsatsens syfte.

1.6 Teori

”Då straffet inte kan riktas mot obehagliga erfarenheter som sådana, måste straffrättsystemet, om det inte av medborgarna ska uppfattas som irrelevant eller rentav illegitimt, finna ett sätt att kanalisera upplevelsen av hot och kränkningar också då denna härrör från den ekonomiskt-industriella sfären av samhället.”²⁸

Ekonomisk brottslighet som teori är numera vida undersökt,²⁹ således finns det en uppsjö definitioner. Tanken är inte att komma fram till en specifik definition utan snarare att lyfta fram vad det är för brottslighet som diskuteras i relation till dessa olika definitioner och vilken relevans de har för uppsatsens syfte. Det finns en del erkända verk på området, vilka särskilt lyfts fram.

Startskottet till forskningen om ekonomisk brottslighet var att kriminologer, där den amerikanska sociologen Edwin Sutherland betraktas som en pionjär,³⁰ uppmärksammade att den kriminologiska forskningen uteslutande fokuserade på den stereotypiska³¹ brottslingen. Detta ledde till att andra typer av brott och gärningspersoner, som var mindre lättillgängliga och uppenbara, inte ägnades någon uppmärksamhet. Syftet var alltså att vidga uppfattningen om *vad* som utgör brott, *vem* som kan utgöra en gärningsperson och *hur* rättssystemet hanterar detta. Sutherland menade bl.a. att *white collar crime* begicks av respektabla personer med hög social status i utövandet av deras näringsverksamhet. Sutherland menade att även mäktiga affärs- och yrkesmän regelbundet överträder lagen och hänvisade till olika underlag som han tagit fram. Sutherlands definition hade

²⁶ Se t.ex. Göta hovrätt, mål nr B 2016–13 och Stockholms tingsrätt, mål nr B 7587–18; *Arbetsmiljöbrottens omfattning, struktur och utveckling* (Arbetsmiljöverkets rapport 2013:04) s. 61; jfr Croall, *Understanding White Collar Crime* (2001) s. 64–65.

²⁷ ”Teoretiskt” framhävs eftersom det i praktiken många gånger görs en annan bedömning, se kapitel 5.

²⁸ Jönsson, *Straffansvar och modern brottslighet* s. 233.

²⁹ Slapper & Tombs, Croall (2001) m.fl. menar dock att enormt mycket arbete återstår sett till att forskningen på ekonomisk brottslighet, i förhållande till traditionell sådan, fortfarande är klart underlägsen. Se t.ex. Croall (2001) s. 80–81.

³⁰ Edwin Sutherland framförde sin version av *white collar crime* år 1939.

³¹ Även Jareborg uppmärksammar att den typiska brottslingen brukar karakteriseras som en ung man i dåliga sociala förhållanden, vilket passar än bättre än på typiska återfallsbrottslingar. Med stigande återfallsfrekvens rör det sig om färre kvinnor, äldre samt människor som lever under goda sociala förhållanden. Se Jareborg, *Straffrättens påföljdslära* s. 129.

dock inte en strikt straffrättslig grund och var otydlig, varför den är svårtillämplig och har fått utstå en del kritik. Sutherland menade t.ex. att det inte var ovanligt att de mer mäktiga förbrytarna inte nådde rättssalen, och om de väl blev åtalade så var det troligt att de inte dömdes, eftersom deras sociala status på olika sätt var till deras fördel i ett sådant scenario. Kritiken bestod bl.a. annat i att en person som inte har blivit dömd inte kan betraktas som en brottsling. Sutherland var dock till stor del medveten om att han skulle få utstå kritik, eftersom hans verk även innebar en problematisering av vad som legalt räknas som en brottslig gärning samt den straffrättsliga processen.³² Kritiken beträffande definitionens vaghet var dock i mångt och mycket berättigad. Sutherlands definition inspirerade emellertid till ett flertal andra, ibland mer precisa, definitioner. Vissa av dessa fokuserar på brott som begås för att gynna organisationen eller företaget i sig (*organizational crime*), medan andra lyfter fram brott som begås för egen vinning, men inom ramen för näringsverksamhet (*occupational crime*). Sutherlands definition, benämnd *white collar crime*, var alltså mest fokuserad på gärningspersonens status och position och hör närmast till typen *occupational crime*. Gary Slapper³³ och Steve Tombs³⁴ menar dock att olikheterna inte får överskugga att det faktiskt kan finnas vissa kopplingar mellan de olika typerna av nyssnämnda brott.³⁵ Ronald Kramer³⁶ m.fl. har tagit fram en definition benämnd *corporate crime*. Kramer kommenterar den enligt följande:

We wish to focus attention on criminal acts (omission or commission) which are the result of deliberate decision making (or culpable negligence) of those who occupy structural positions within the organization as corporate executives or managers. These decisions are organizationally based – made in accordance with the normative goals (primarily corporate profit), standard operating procedures, and cultural norms of the organization – and are intended to benefit the corporation itself.³⁷

Jag menar att denna beskrivning väl fångar det som uppsatsen syftar till att undersöka. Slapper & Tombs är inte helt nöjda med beskrivningen eftersom de fokuserar på ekonomisk brottslighet som begås av juridiska, snarare än fysiska, personer.³⁸ Detta arbete fokuserar som nämnt på det individuella ansvaret. Det är dock en förekommande uppfattning, även bland kriminologer, att det inte nödvändigtvis finns en fysisk upphovsman bakom den ekonomiska brottsligheten som begås i syfte att gynna företaget. Att en mänsklig, ansvarig person skulle saknas hävdas bero på företagets eller organisationens komplexa makt- och beslutsstruktur, där företaget i sin helhet pekas ut som förbrytaren. Min uppfattning är att eftersom det upplevs svårt att utkräva ansvar av en eller några fysiska personer i en större organisation, tenderar kriminologer att fokusera mer på den juridiska personens ansvar – i den mån ifrågavarande rättssystem inkluderar straffrättsligt ansvar för en organisation.³⁹ Slapper &

³² Slapper & Tombs s. 3–6 och 11–12; Croall (2001) s. 2–4, 6 och 102.

³³ Brittisk professor i juridik.

³⁴ Brittisk professor i kriminologi.

³⁵ Slapper & Tombs s. 14–15. Se även Croall (2001) s. 11–13.

³⁶ Amerikansk professor i sociologi (specialiserade sig på kriminologi och juridik).

³⁷ Slapper & Tombs s. 16.

³⁸ Slapper & Tombs s. 16–17.

³⁹ Eftersom de framträdande forskarna på området är verksamma i anglosaxiska länder är utgångspunkten att straffansvar för även juridiska personer är möjligt.

Tombs är dock tydliga med att den ”organisatoriska naturen” som ekonomisk brottslighet har, inte får medföra att individuellt ansvar utgår.⁴⁰

Slapper & Tombs visar vidare att ekonomisk brottslighet är mycket utbredd och att den går att finna inom en mängd olika branschområden, även om det är mycket svårt att utröna exakt hur utbredd den är och vad den kostar samhället. Delvis beror detta på att ekonomisk brottslighet inte har undersökts i lika stor utsträckning som traditionell brottslighet, varken i officiell statistik eller forskarsammanhang. Det beror även på att offren kan ha svårt att personligen uppfatta att det som hände dem faktiskt berodde på ett brottsligt agerande, eftersom det i allmänhet och i den kriminalpolitiska diskursen inte omtalas som brottsligt. Uppfattningen att det inte ens finns en tänkbar gärningsperson är förekommande – det rör sig om situationer där brottsoffret befinner sig långt ifrån gärningspersonen, både i tid och rum.⁴¹ Det får sin följd att ett potentiellt uppsåt eller medvetet risktagande blir svårare att föra i bevisning. Ett uppsåt eller medvetet risktagande ”sprids ut” på flera aktörer inom företaget. Om det åtminstone går att bevisa att ett skyddsintresse har kränkts kan det röra sig om ett brottsligt handlande, men det kan vara svårare att passa in i straffrättens narrativa mönster⁴² som i princip förutsätter interpersonella gärningar. Om det dock går att passa in i detta narrativa mönster kan gärningen ändå betraktas som mildare, just på grund av de nyssnämnda faktorerna.⁴³ Croall påpekar att forskningen om ekonomisk brottslighet, liksom forskningen om traditionell brottslighet, i viss mån blir stereotypiserande.⁴⁴

Det finns emellertid fall där ekonomisk brottslighet har kriminaliserats mer konkret, men då rör det sig främst om gärningar som ingriper i samhällsekonomin och den fria marknaden. Exempel på det senare är insiderbrott, bedrägeri, bokföringsbrott eller undandragande av skatt. Dessa brott kan sammanfattas i vad som uppfattas som ”oseriöst företagande”.⁴⁵ Även olika typer av miljöbrott och brott mot arbetstagares liv och hälsa är kriminaliserade, vilka får anses utgöra undantag till kriminalisering av handlande som explicit rör samhällsekonomin.⁴⁶ Gällande arbetsmiljöbrott och miljöbrott får det betydelse att företagen är legitima och ”samhällsnyttiga”. De betraktas

⁴⁰ Slapper & Tombs s. 17.

⁴¹ Slapper & Tombs s. 41, 50, 54–57 och 96–97; Croall, *White-Collar Crime: an Overview and Discussion* (1999) s. 29–30; Croall (2001) s. 14–16 och s. 62–63; Brå, *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007. Kapitel: Ekonomisk brottslighet* s. 320–321.

⁴² ”Narrativa mönster” innebär mönster beträffande hur något skildras: berättelsens mönster. Se vidare avsnitt 3.4.

⁴³ Slapper & Tombs s. 43–45 och 58; Jönsson s. 50 och 53–54; Croall (2001) s. 8–9 och 63. Croall menar att vissa av dessa karaktärsdrag kan vara för handen även beträffande annan typ av brottslighet, t.ex. organiserad brottslighet och sexköp, se nyssnämnda sidor.

⁴⁴ Croall (2001) s. 8–10.

⁴⁵ I sammanhanget kan det kort nämnas att näringsförbud inte sällan yrkas för de fall det rör sig om brott innefattande ”oseriöst företagande”. Näringsidkaren kan då dömas både till frihetsberövande straff och näringsförbud (nu senast Daniel Kindberg). I SOU 2012:84 *Näringsförbud – tillsyn och effektivitet* nämns arbetsmiljöbrott såsom grund för näringsförbud, se s. 228–229. Det har dock aldrig utdömts (och troligen inte yrkats).

⁴⁶ Bergqvist, *Ekonomisk brottslighet: En genomgång av begreppet* s. 23–24; Croall, *Lurad och förgiftad – att avslöja utsatthet för ekobrott* (2004) s. 28–29; Brå, *Ekonomisk brottslighet* s. 307–308 (ang. s. 308 är det den däri kommenterande not 108 som avses); *Arbetsmiljöbrottens omfattning, struktur och utveckling* s. 19.

alltså inte som oseriösa företag och det inträffade uppfattas som en olycklig sidoeffekt av en annars legitim verksamhet.⁴⁷

I svenska statliga utredningar går det att finna liknande tankemönster. I SOU 1988:3 uttalas det uttryckligen att brister i arbetsmiljön i vissa fall kan bero på att arbetsgivaren vill undvika de kostnader som en god och säker arbetsmiljö skulle kräva.⁴⁸ Det påpekas vidare att anledningen till en näringsidkares underlåtenhet att fullgöra en straffsanktionerad skyldighet ”många gånger” kan vara att näringsidkaren ”vill spara in den kostnad som ett fullgörande av skyldigheten skulle medföra”, vilket exemplifieras med arbetsgivare som underlåter att följa meddelade föreläggande eller förbud av dåvarande Yrkesinspektionen. Utredningen för dock fram argumentet att det inte är en enkel uppgift att påvisa adekvat kausalitet mellan ekonomisk vinning och en regelöverträdelse, och att ett sådant samband torde vara ”betydligt svårare” att påvisa vid brott mot liv och hälsa.⁴⁹

I Arbetsmiljöverkets rapport *Arbetsmiljöbrottens omfattning, struktur och utveckling* framhålls internationell forskning som har pekat på vinstmotivet beträffande arbetsmiljöbrott. Det ekonomiska motivet kan ha sin grund i kostnadsbesparingsåtgärder som att inte köpa in (tillräckliga) säkerhetsskydd till de anställda eller att tillåta ensamarbete i en riskfylld arbetsmiljö. Vidare anges situationer där arbetsgivaren förbiser säkerhetsåtgärder eller där arbetsgivaren påför arbetstagarna en sådan arbetsmängd att de själva förbiser säkerhetsåtgärderna. Det nämns även att arbetsmiljöbrott omtalas som ekonomisk brottslighet i Finland och Norge. Därtill uttalas att straffen som utdöms för arbetsmiljöbrott har kritiserats för att vara för milda.⁵⁰

1.7 Material och forskningsläge

Det fall som har valts ut såsom grund för fallstudien är alltså *arbetsplatsolyckor med dödlig utgång i Sverige*.⁵¹ Den inhemska juridiska forskningen på området är knapphändig; det beror även på hur brett man är villig att leta.⁵² Sverker Jönsson har skrivit en engagerande avhandling, *Straffansvar och modern brottslighet: en idékritisk studie av straffansvar för juridiska personer* (2004). I avhandlingen lyfts ekonomisk brottslighet fram som ”modern brottslighet”, i kontrast till traditionell brottslighet. Jönsson utforskar ideologiska, kriminalpolitiska och straffrättsliga föreställningar som ligger bakom idén att straffa juridiska personer. Jönssons avhandling har dock bäring även när det gäller fysiska personers

⁴⁷ Se t.ex. Slapper & Tombs s. 90.

⁴⁸ Jfr SOU 1988:3 *Arbetsolycka – olycka eller arbetsmiljöbrott* s. 154.

⁴⁹ SOU 1988:3 s. 155–158. I utredningen diskuterades att eventuellt yrkande om ansvar borde kunna förenas med en talan om förverkande av den uppkomna besparingen.

⁵⁰ *Arbetsmiljöbrottens omfattning, struktur och utveckling* s. 17–19.

⁵¹ Se avsnitt 1.2 och 1.4.

⁵² T.ex. har Per Ole Träskman och Martin Bergqvist, på var sina håll, undersökt ekonomisk brottslighet i en svensk kontext, dock inte specifikt arbetsmiljöbrott. Träskman har t.ex. undersökt vilken framgång bekämpningen av ekonomisk brottslighet har haft i Sverige. Bergqvist har genomfört en grundlig genomgång av terminologin på området samt dess användning inom utredningsväsendet.

straffansvar – t.ex. hans analyser gällande kontextualisering och dekontextualisering av gärningar.

En internationell utblick resulterade i omfattande engelsk litteratur gällande ekonomisk brottslighet. Eftersom terminologin på forskningsområdet är så pass spretig, har det varit svårt att vid en första anblick förstå vad ett visst verk handlar om: rör det sig om en analys av straffansvar för juridiska personer – eller fysiska? Gällande det förra alternativet kan analysen vara så pass väsensskild att den inte är brukbar – särskild när det rör sig om en analys av ett utländskt rättssystem. Dock har det relativt ofta funnits goda, allmänna argument insprängda i dessa analyser. Jag har valt att framhäva forskarnas, i relation till mitt ämne, viktigare verk.

Vid användning av sökorden *corporate crime* fäste jag särskild vikt vid Gary Slapper och Steve Tombs eminenta verk från 1999, titulerad inget mindre än *Corporate Crime*. Författarna utforskar bl.a. annat hur utbrett och kostsamt ekonomisk brottslighet egentligen är, hur det bör definieras samt kriminologisk forskningsförhållande till ekonomisk brottslighet. Slapper & Tombs verk citeras flitigt av andra erkända forskare i kriminologi, t.ex. professor Hazel Croall. Croalls lärobok *Understanding White Collar Crime* (2001) hänvisar upprepade gånger till Slapper & Tombs forskning. Croall sätter in ekonomisk brottslighet i dess kontext och diskuterar aktörernas bevekelsegrunder på ett nyanserat sätt.

Vid användning av sökorden *industrial manslaughter*, *corporate manslaughter* och *white collar crime* finns det en större mängd studier som har undersökt frågan om hanteringen och bestraffningen av aktörer inom den ekonomisk-industriella sfären i samhället. Utöver Croalls flertaliga, framstående verk gällande *white collar crime*, har professor Jonathan Cloughs intresse i frågan resulterat i forskning kring bl.a. sanktionsproblemet för dödsfall på arbetsplatser, se t.ex. artikeln *Will the Punishment Fit the Crime? - Corporate Manslaughter and the Problem of Sanctions* (2005). Vidare har professor Rick Sarre länge bedrivit internationellt erkänd forskning på området. Sarre har, tillsammans med forskaren och juristen Jenny Richards, t.ex. författat artikeln *Responding to Culpable Corporate Behaviour - Current Developments in the Industrial Manslaughter Debate* (2005). Sarre har även författat exempelvis *Death in the Workplace* (2002) och föredragit *Sentencing Those Convicted of Industrial Manslaughter* (2010). En röd tråd i Sarres forskning är att undersöka vilka sanktioner eller straff för arbetsmiljöbrott som är lämpliga för fysiska respektive juridiska personer och i vilken utsträckning straffhot faktiskt hade minskat antalet dödsfall på arbetsplatser (när det hävdas vara målet med sanktionerna). I detta avseende föredrar Sarre en kombination av ytterligare reglering på området såsom större krav på utbildning samt övning i preventiva metoder. Sarre är dock inte främmande för frihetsberövande straff i de fall som ”kräver det”.⁵³

Arbetsmiljöverkets sammanställningar över rättsfall, liksom verkets fortlöpande rapporter, har varit mycket behjälpliga. Måhända att verket kan uppfattas ha ett intresse i frågan, vilket jag är medveten om. Arbetsmiljöverkets rapporter

⁵³ Sarre, *Criminal Manslaughter in the Workplace* s. 27.

underbyggs dock av gedigna källor såsom statliga utredningar samt juridiska, kriminologiska och sociologiska verk.

Även fackliga tidskrifter, såsom *Sekotidningen*, har varit betydelsefulla för att driva mig framåt i arbetet. Sekotidningen har bidragit med intervjuer av rättsväsendets aktörer där de pekar på problemområden hos arbetsmiljöbrott. I sammanhanget kan även *Arbetsarskyddsverkets tidning* nämnas. Nämnada tidskrift lyfter regelbundet fram bristfälligheter på arbetsmiljöområdet, inbegripet arbetsmiljöbrott. Det kan behöva klargöras att jag är medveten om att fackliga tidskrifter har ett intresse i frågan och är färgade av deras politiska position, vilket jag naturligtvis har tagit i beaktande.

När det gäller urvalet av rättsfall studerades i princip samtliga fall som kunde fås fram via sökorden: arbetsmiljöbrott, vållande till annans, död* i databaserna Infotorg Juridik och Zeteo. Fokus låg först på fall från Högsta domstolen och sedan hovrättsfall. Efter att ha läst en del fall insåg jag att vissa stack ut ur mängden och att vissa inte var aktuella eftersom de enbart behandlade företagsbot som potentiell ”påföljd”.⁵⁴ De rättsfall som togs med i studien illustrerar på olika sätt den problematik som finns på området. Det ska redan här klargöras att det rör sig om underrättspraxis. Anledningen till att fall från Högsta domstolen inte djupanalyseras i denna studie är för att de rättsfrågor som genererade prövningstillstånd inte var av specifik betydelse för uppsatsens syfte. Om fallet i övrigt hade varit välfunnet i förhållande till uppsatsens syfte, hade det naturligtvis behandlats mer ingående.⁵⁵

Beträffande de fall som faktiskt inkluderades i fallstudien för en djupare analys, kan de kort motiveras enligt följande. Som ovannämnt kan fallen uppfattas som mer extrema än det typiska fallet, men det gör dem mer substansrika. Fallet *Nordkalk* behandlar gärningar som bedömdes som grova och där de tilltalade uppvisade snudd på likgiltighet inför arbetstagarnas liv och hälsa. Fallet *Cascades Djupafors* gäller en dödsolycka där arbetsledningen dessförinnan hade uppmärksammat på allvarliga olyckor gällande samma maskin, samt en stressig arbetsmiljö. Fallet *Munksjö Paper* illustrerar ekonomiska överväganden och otillräckliga säkerhetsåtgärder som slutligen ledde till en dödsolycka.

Slutligen ska nämnas att jag anser att de källor som har använts i studien är tillförlitliga och relevanta. Jag har, i görligaste mån, förvissat mig om att de är väl underbyggda och att författarna som står bakom dem uppfattas som kompetenta och väl bevandrade i ämnet.

1.8 Disposition

I *kapitel 2* berörs arbetsmiljöansvarets innebörd och räckvidd, i *kapitel 3* utforskas arbetsmiljöbrottets tvådelade konstruktion och eventuella komplexitet genom teorier om ekonomisk brottslighet. Eftersom villkorlig dom är den i praktiken

⁵⁴ Företagsbot är strikt sett en ”särskild rättsverkan av brott”.

⁵⁵ NJA 2007 s. 369, som i huvudsak gäller frågan om orsakssamband vid arbetsmiljöbrott, finns med som material men djupanalyseras alltså inte, just eftersom prejudikatet främst gäller orsakssambandet.

tillämpade påföljden för arbetsmiljöbrott, utreds i *kapitel 4* villkorlig doms tillkomst och existensberättigande samt straffvärdereformens betydelse för straffmätningen. I *kapitel 5* redogörs för och analyseras utvalda rättsfall där en fysisk person har hållits ansvarig för arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död. I det slutliga *kapitel 6* analyseras resultatet i sin helhet, med fokus på om klandret verkligen står i proportion till brottets svårhet samt vilken betydelse straffmätningen får för brottsoffrens rättsliga upprättelse.

2 Arbetsmiljöansvarets innebörd

Den svenska arbetsmiljön regleras till stor del av arbetsmiljölagen (1977:1160), vars ändamål enligt 1 kap. 1 § är ”att förebygga ohälsa och olycksfall i arbetet samt att även i övrigt uppnå en god arbetsmiljö”.⁵⁶ I 3 kap. 2 § arbetsmiljölagen fastslås att

Arbetsgivaren skall vidta alla åtgärder som behövs för att förebygga att arbetstagaren utsätts för ohälsa eller olycksfall. En utgångspunkt skall därvid vara att allt sådant som kan leda till ohälsa eller olycksfall skall ändras eller ersättas så att risken för ohälsa eller olycksfall undanröjs.

Arbetsgivaren skall beakta den särskilda risk för ohälsa och olycksfall som kan följa av att arbetstagaren utför arbete ensam.

Lokaler samt maskiner, redskap, skyddsutrustning och andra tekniska anordningar skall underhållas väl.

I 3 kap. 2 a § arbetsmiljölagen föreskrivs vidare att arbetsgivaren systematiskt ska planera, leda och kontrollera verksamheten på ett sätt som leder till att arbetsmiljön uppfyller de föreskrivna kraven på en god arbetsmiljö. Arbetsgivaren ska härav utreda arbetsskador, kontinuerligt undersöka riskerna i verksamheten samt vidta de åtgärder som behövs i anledning av skador eller risker. Åtgärder som inte kan vidtas omedelbart måste tidsplaneras. Detta arbetsmiljöarbete ska, i den utsträckning verksamheten fordrar det, skriftligen dokumenteras och vid behov av konkreta åtgärder ska handlingsplaner upprättas.

I 3 kap. 3 § arbetsmiljölagen föreskrivs vidare att arbetsgivaren ska säkerställa att arbetstagaren får god kännedom om arbetsförhållandena samt upplysningar om eventuella risker förknippade med arbetsuppgifterna. Därutöver ska arbetsgivaren försäkra sig om att de anställda har nödvändig utbildning och kunskap om hur riskerna avvärjs. Det är arbetsgivarens ansvar att ombesörja att endast de arbetstagare som är tillräckligt instruerade tillåts beträda områden där det finns en påtaglig risk för ohälsa eller olycksfall. I de allmänna råden till 7 § AFS 2001:1 om systematiskt arbetsmiljöarbete, som berör samma område som nämnda lagrum, bör arbetsgivaren förvissa sig om att instruktionerna har uppfattats korrekt. Ansvaret för att förebygga ohälsa eller olycksfall är därför mycket vidsträckt.⁵⁷

Vidare föreskrivs i 3 kap. 4 § arbetsmiljölagen bl.a. annat att arbetstagaren ska följa givna föreskrifter samt använda de skyddsanordningar och iaktta den försiktighet som i övrigt behövs för att förebygga ohälsa eller olycksfall. Det har

⁵⁶ I förarbeten till tidigare versioner av arbetsmiljölagen nämndes och balanserades företagets intressen (t.ex. vinstsyftet) i förhållande till skyddsintressena liv och hälsa. Se t.ex. prop. 1931:40 *Med förslag till lag angående ändring i vissa delar av lagen [...] om arbetarskydd* s. 22–25. Jfr prop. 1976/77:149 *Om arbetsmiljölag m.m.* s. 89.

⁵⁷ Se t.ex. SOU 1988:3 s. 178. Annorlunda uttryckt kan sägas att aktsamhetskraven är högt ställda.

dock framhållits att *även om arbetstagaren handlar i strid med arbetsgivarens instruktioner*, upphör inte den senares arbetsmiljöansvar utan hen ska då vidta åtgärder för att få handlandet att stoppas. Det faktum att en arbetstagare, genom t.ex. lång erfarenhet, kan ha förvärvat gott yrkeskunnande får inte till följd att arbetsgivarens ansvar upphör eller minskar i förhållande till arbetstagarens förmåga att utföra tilldelade arbetsuppgifter eller insikt om förhandenvarande risker. Trots eventuell specialkunskap hos arbetstagaren, kvarstår arbetsgivarens ansvar.⁵⁸

Eftersom arbetsmiljölagen är en ramlag har Arbetsmiljöverket utfärdat mer detaljerade föreskrifter (vilka återfinns i AFS) för olika arbetsområden och branscher, vilka konkretiserar arbetsmiljölagens mer allmänna bestämmelser samt tjänar som aktsamhetsstandarder.⁵⁹ Aktsamhetskraven är större för yrkesmän inom deras bransch, eftersom de ska skaffa sig den kunskap som uppdraget kräver.⁶⁰ Föreskrifterna inkluderar allmänna råd beträffande deras tillämpning i praktiken.⁶¹ Viktiga föreskrifter är t.ex. den mer generella AFS 2001:1 som handlar om systematiskt arbetsmiljöarbete. I dess 9 § framgår att om någon arbetstagare råkar ut för ohälsa eller olycksfall i arbetet samt om något allvarligt tillbud⁶² inträffar i arbetet, ska arbetsgivaren utreda orsakerna så att risker för ohälsa och olycksfall kan förebyggas i fortsättningen. Dess 10 § säger bl.a. att genomförda åtgärder ska kontrolleras. I de allmänna råden till nämnda paragrafer påpekas att flera omständigheter vanligen samverkar när det skapas risker i arbetet och att det därför är väsentligt att ta hänsyn till hur människan fungerar i olika arbetssituationer.

När det kan konstateras att en arbetsplatsolycka har skett får Arbetsmiljöverkets föreskrifter stor betydelse. Kan det påvisas att föreskrifterna inte har efterföljts och att det hade betydelse för arbetsplatsolyckans inträffande, innebär det ett steg på vägen gällande åtal för arbetsmiljöbrott. Föreskrifternas vikt har sin förklaring i arbetsmiljöbrottets utformning, vilket kommer att beröras närmare under nästa kapitel.

Arbetsmiljöansvaret är möjligt att delegera under vissa omständigheter och om det är en korrekt utförd delegation kan det ha betydelse för den straffrättsliga ansvarsdelegeringen. Det krävs bl.a. att det är en delegering utan oklarheter eller tvetydigheter. I NJA 2004 s. 34 framhåller Högsta domstolen att "[d]et ligger i sakens natur att detta krav på tydlighet gör sig gällande med allt större styrka ju längre ned i beslutskedjan som delegering sker". Därutöver ska personen som har blivit tilldelad arbetsmiljöuppgifter ha tillräckliga befogenheter samt tillräcklig kunskap och erfarenhet i förhållande till uppgiften. Skulle oklarheter konstateras vid delegeringen, blir följden att ansvaret kvarstannar på den närmast

⁵⁸ SOU 1988:3 s. 179–180.

⁵⁹ Arbetsmiljölagen kompletteras även av arbetsmiljöförordningen (1977:1166).

⁶⁰ Jareborg, *Uppsåt och oaktsamhet* (1986) s. 16; Jfr SOU 2004:37 *Miljöbalkens sanktionssystem och hänsynsregler* s. 146.

⁶¹ Det kan bara kort nämnas att Arbetsmiljöverkets föreskrifter finns pedagogiskt tillgängliga på verkets hemsida och att de går att få i fysisk form. Det finns även korta informationsfilmer och webbutbildningar.

⁶² Ett tillbud är en oönskad händelse eller situation som hade kunnat leda till hälsobesvär, skada eller olycksfall.

högre nivån i företagsledningen.⁶³ Detta hör samman med de svårigheter som polis och åklagare menar finns när det gäller att utreda hos vem straffansvaret ska placeras. Ansvar ska ändå kunna utkrävas vilket denna princip om att ansvarssökandet i sådana fall ska rikta sig högre upp i företagsledningen, tar sikte på.⁶⁴

Tanken är att ansvarsregleringen på arbetsmiljöområdet ska verka förebyggande; detta fordrar ett verkningsfullt sanktionssystem där ”det individuella ansvaret för var och en som verkar i arbetsmiljön är väsentligt”. I utredningen betonades även att det är ”såväl moraliskt förkastligt som kriminellt att inte följa arbetsmiljölagstiftningen”.⁶⁵ Båda dessa citat är intressanta, men särskilt det senare eftersom det vittnar om viss insikt i att brott mot arbetsmiljörättsliga lagar eller föreskrifter kanske snarast betraktas som rena överträdelser som ”råkar få” olyckliga konsekvenser, frikopplat från moral. Det påverkar dels hur villigt regelverken efterföljs, dels hur eventuella brott mot dem uppfattas av gärningspersonerna själva.

När en arbetsplatsolycka har inträffat menar Arbetsmiljöverket att utredningen⁶⁶ bör göras i förebyggande syfte och inte uppehålla sig vid skuldfrågan. Den bör istället fokuseras på händelsen och de förhållanden som lett fram till den. Detta eftersom en rad olika omständigheter – tekniska faktorer, mänskligt handlande, organisatoriska förhållanden och ledningen av verksamheten – ofta har samverkat till olycksfallet.⁶⁷ Ett sådant förhållningssätt kan sättas i relation till traditionell brottslighet, där en potentiell gärningsperson i princip förutsätts och aktivt eftersöks. Omständigheterna som ledde fram till det inträffade vid traditionell brottslighet utreds alltså i syfte att utröna eventuell skuld.

⁶³ NJA 2004 s. 34 samt prop. 1976/77:149 s. 373 f. och prop. 1990/91:140 s. 155 f.

⁶⁴ SOU 1988:3 s. 137; prop. 1990/91:140 s. 131; Iseskog, *Arbetsmiljöansvar* s. 24.

⁶⁵ SOU 1988:3 s. 175.

⁶⁶ På Åklagarmyndighetens hemsida, under fliken arbetsmiljöbrott, går följande att läsa: ”Arbetsmiljöverket gör också en utredning av händelsen inom ramen för sitt tillsynsansvar. Den utredningen ingår som regel i det underlag åklagaren har för sitt beslut i åtalsfrågan.”

⁶⁷ *Arbetsmiljöverkets föreskrifter om ändring i ”Arbetsmiljöverkets föreskrifter om systematiskt arbetsmiljöarbete”* s. 4–5; Se även Slapper & Tombs s. 75.

3 Arbetsmiljöbrottets konstruktion och komplexitet

3.1 Arbetsmiljöbrott blir ett eget lagrum

År 1988 tillsattes en statlig utredning för att se över sanktionssystemet för arbetsplatsolyckor. I denna utredning framhölls att ”arbetsmiljöbrott [inte får] behandlas så att de kan uppfattas som mindre allvarliga”.⁶⁸ Vikten av ett eget lagrum i brottsbalken framhölls, där tre alternativa respektive en enhetlig paragraf diskuterades. Utredningen landade i att ett enhetligt lagrum vore det bästa. Lagstiftningen ansågs då bli ”mer lättöverskådlig och mindre komplicerad från såväl lagteknisk som pedagogisk synpunkt”.⁶⁹ Ytterligare ett argument som utredningen menade talade för en samlad paragraf var att graden av allvar när en arbetsplatsolycka inträffar ofta beror på tillfälligheter och att det även kan vara rena tillfälligheter som avgör om en konkret olycka respektive en konkret fara för olycka är för handen.⁷⁰ Att införa ett nytt lagrum i just brottsbalken ansågs ha ett symbolvärde och som en särskild markering av straffvärdet hos arbetsmiljöbrott. I utredningen framhölls vidare att den skada som en olycka lett till givetvis får vägas in i bedömningen av hur allvarligt brottet är och följaktligen påverka påföljdsbestämningen. Dock påpekades längre fram i utredningen att graden av vållande får mer betydelse när gärningens straffvärde bedöms.⁷¹ Arbetsplatsolycksutredningens ståndpunkter vann gehör och det lagstiftades om arbetsmiljöbrott som ett enhetligt lagrum.⁷²

3.2 Arbetsmiljöbrottets utformning

Arbetsmiljöbrott återfinns i 3 kap. 10 § brottsbalken och är ett så kallat blankettstraffbud. Det innebär att lagrummet inte är fullständigt, varför en orientering även i arbetsmiljölagen krävs. Det är främst dess 3 kap. som åsyftas, vilket behandlades i uppsatsens föregående kapitel. När det gäller brottsbalken är det således brotten *vållande till annans död, vållande till kroppsskada eller sjukdom* och *framkallande av fara för annan* som avses.⁷³ Den som av oaktsamhet orsakar annans död kan dömas för vållande till annans död. Om brottet anses ringa är straffskalan begränsad till dagsböter medan det i ”normalfallet” kan leda till fängelse i högst två år. Vid *grovt vållande till annans död* är straffskalan fängelse i lägst ett, och högst sex, år. Bedömningen av om brottet ska anses grovt ska

⁶⁸ SOU 1988:3 s. 32.

⁶⁹ SOU 1988:3 s. 150. Det påpekades vidare att de aktuella vållandebrotten oftast förknippas med trafikbrott. Det skulle därför även innebära mer allmänprevention om straffregleringen var ”allmänt känd” – dvs. om det fanns en tydlig reglering benämnd arbetsmiljöbrott. Se t.ex. prop. 1990/91:140 s. 155.

⁷⁰ SOU 1988:3 s. 148–151; se även prop. 1990/91:140 s. 155.

⁷¹ SOU 1988:3 s. 143, 151 och 182; se även prop. 1990/91:140 s. 110.

⁷² Prop. 1990/91:140 s. 3.

⁷³ Denna studie har, som redogjorts för under avsnitt 1.3, begränsats till enbart vållande till annans död.

särskilt beaktas om gärningen har innefattat ett medvetet risktagande av allvarligt slag alternativt om gärningspersonen, när det krävts särskild uppmärksamhet eller skicklighet, gjort sig skyldig till en försummelse av allvarligt slag.⁷⁴ Listan är således inte uttömmande. I förarbetena har rekvisiten ”försummelse av allvarligt slag” exemplifierats med situationer där någon har till uppgift att övervaka en farlig verksamhet men är oaktsam, t.ex. de fall där någon har till uppgift att kontrollera en särskilt riskfylld process men inte vidtar rimliga säkerhetsåtgärder. Som ytterligare exempel angavs att en ansvarig arbetsledare tillåter arbete förenat med risker utan att iakttä gällande säkerhetsföreskrifter.⁷⁵ Skyddsintresset för dessa vållandebrott är detsamma som vid uppsåtliga våldsbrott, nämligen annans liv och hälsa, trots att straffskalorna markant skiljer sig åt. Anledningen till skillnaden i abstrakt⁷⁶ straffvärde framhölls vara att oaktsamhetsbrott generellt sett är mindre allvarliga än uppsåtliga sådana.⁷⁷ Klandervärd oaktsamhet kan vara antingen medveten eller omedveten. Den förra innebär att gärningspersonen åtminstone *mistänkt* att gärningen kunde resultera i en viss effekt – observera att om gärningspersonen även hade *antagit* att effekten skulle förverkligas hade det troligen rört sig om likgiltighetsuppsåt, eftersom det då rör sig om likgiltighet även inför effekten. Den senare innebär att gärningspersonen kanske inte förstod, men sett till omständigheterna *borde ha förstått* att handlandet kunde resultera i en viss effekt.⁷⁸

När det gäller oaktsamhet vid miljöbrott – vars straffrättsliga hantering och motivering är mycket lik arbetsmiljöbrott⁷⁹ – är följande av intresse ur förarbetena till miljöbalkens sanktionssystem. Det anfördes bl.a. att omedveten oaktsamhet, som i allmänhet betraktas som den minst straffvärda skuldformen, faktiskt kan vara mycket allvarlig: ”[d]en omständigheten att gärningsmannen inte tänkt på möjligheten av att det brottsliga resultatet skulle kunna bli följden av [hens] handlande, kan vara uttryck för en fullkomlig likgiltighet för andras intressen”.⁸⁰ I utredningen framhölls att gärningspersonen i dessa fall inte nödvändigtvis är mindre samhällsfarlig än vissa uppsåtliga gärningspersoner.⁸¹ Det poängterades också att miljöbrott sällan begås med uppsåt att skada miljön, utan snarare på grund av andra motiv, såsom ekonomisk vinning. I propositionen som följde på utredningen uttalades följande: ”Visserligen bör som teoretisk utgångspunkt ett uppsåtligt handlande bedömas strängare än ett oaktsamt, men i det enskilda fallet kan det vara lika straffvärt att medvetet strunta i att vara noggrann och omsorgsfull”.⁸²

⁷⁴ Det ska även särskilt beaktas om gärningspersonen var påverkad alkohol eller något annat medel, vilket främst tar sikte på trafikolyckor med dödlig utgång.

⁷⁵ Prop. 2000/01:85 *Förberedelse till brott m.m.* s. 48–49; Ds 2007:31 *Skärpt straff för vållande till annans död* s. 13–14.

⁷⁶ Abstrakt straffvärde är själva straffskalan för det ifrågavarande brottet (som grundar sig i relationen till annan brottslighets abstrakta straffvärde), medan konkret straffvärde är det värde som domstolen kommer fram till i det specifika fallet. Se t.ex. Jareborg & Zila, *Straffrättens påföljdslära* s. 105–106.

⁷⁷ Prop. 2009/10:147 *Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.* s. 24.

⁷⁸ SOU 2004:37 s. 145; NJA 2016 s. 763; RättsPM 2017:1 *Uppsåt* s. 3; Jareborg (1986) s. 12–16.

⁷⁹ Se t.ex. *Arbetsmiljöbrottens omfattning, struktur och utveckling* s. 17–18.

⁸⁰ SOU 2004:37 s. 148; Slapper & Tombs s. 104–105; Jfr Jareborg, *Varför är ett uppsåtligt brott mer straffvärt än ett oaktsamt* s. 735.

⁸¹ SOU 2004:37 s. 145–146 och 148; prop. 2005/06:182 *Miljöbalkens sanktionssystem, m.m.* s. 62–63.

⁸² Prop. 2005/06:182 s. 62; Jfr Slapper & Tombs s. 106 och Tombs & Whyte s. 23.

Arbetsmiljöbrottet⁸³ är således utformat på följande vis:

Om brott, som i 7--9 §§ sägs, har begåtts genom att någon uppsåtligen eller av oaktsamhet åsidosatt vad som i enlighet med arbetsmiljölagen (1977:1160) ålegat honom till förebyggande av ohälsa eller olycksfall, döms för arbetsmiljöbrott till straff som i nämnda lagrum sägs.

Av ovanstående lagrum går det att förstå att det krävs att den tilltalade *dels* uppsåtligen eller av oaktsamhet ska ha agerat i strid med arbetsmiljölagen, *dels* av oaktsamhet ska ha vållat annans död, kroppsskada eller sjukdom. Det anses generellt sett vara svårt att påvisa uppsåt för denna brottstyp eftersom den ansvariga, fysiska personens handlande och medvetenhet hävdas stå för långt ifrån effekten.⁸⁴ Det blir därför i princip fråga om två olika oaktsamhetsbedömningar enligt de två regelverken.⁸⁵ Om det är så att oaktsamheten inte kan påvisas i det ena ledet, faller åtalet redan på den punkten. Lagrummets konstruktion är därför på så vis relativt krävande. Vidare är arbetsmiljöbrotten till stor del *underlåtenhetsbrott*.⁸⁶ en arbetsgivare eller annan ansvarig har, möjligen av oaktsamhet, *underlåtit* att preventivt tillgodose arbetstagarna med livsnödvändig information och/eller att vidta tillräckliga säkerhetsåtgärder.⁸⁷ Högsta domstolen har i NJA 2007 s. 369 understrukit att det vid underlåtenhetsbrott är tal om hypotetiska bedömningar, och för att ett erforderligt orsakssamband ska anses föreligga krävs vid en sådan bedömning att effekten med *bög grad av sannolikhet* skulle ha uteblivit om den tilltalade hade handlat såsom det krävdes av hen. Att utreda arbetsgivarens underlåtenhet verkar vara en bidragande faktor till att utredningen betraktas som krävande.

Det har därjämte hävdats att det inte sällan rör sig om ett komplicerat regelverk, invecklade produktionsled och företagsstrukturer samt riskfyllda arbetsmiljöer, vilket följaktligen kräver en större pedagogisk förmåga från åklagarhåll. Att begripliggöra och precist framföra hur arbetsplatsolyckan kom sig samt vem som kan anses ansvarig kan vara en utmanande uppgift för åklagaren, vilket i sin tur kan påverka utgången i målet.⁸⁸ Redan i förarbetena till införandet av ett arbetsmiljöbrott framhölls målens komplexitet, där det påpekades att utredningen ofta innebär ”svåra överväganden” avseende ansvarsfrågan och huruvida ett brott överhuvudtaget har begåtts. Orsakssambandet och ansvarsplaceringen i förhållande till företagsstrukturen lyftes särskilt fram.⁸⁹ Det påpekades även att domare i mycket liten utsträckning kommer i kontakt med

⁸³ Se 3 kap. 10 § brottsbalken.

⁸⁴ Croall (2001) s. 63; Slapper & Tombs s. 103–104; *Arbetsmiljöbrottens omfattning, struktur och utveckling* s. 18.

⁸⁵ När det gäller oaktsamhetsbedömningen vid vållande till annans död kan i sammanhanget nämnas NJA 1991 s. 163, där Högsta domstolen uttalade att principiella skäl talar för en viss försiktighet avseende tillämpningen av oaktsamhetsrekvisitet i 3 kap. 7 § brottsbalken. Fallet gällde en ordförande i en bostadsrättsförening som av oaktsamhet hade underlåtit att stänga av en skadad hiss.

⁸⁶ SOU 1988:3 s. 181; Iseskog s. 19.

⁸⁷ Det går alltså att tala om en garantställning och en aktivitetsplikt, se t.ex. Hovrätten över Skåne och Blekinge Nordkalk-fallet, mål nr B 774–12, under avsnitt 5.2.

⁸⁸ *Arbetsmiljöbrottens omfattning, struktur och utveckling* s. 60; SOU 1988:3 *Arbetsolycka - "olycka" eller arbetsmiljöbrott?* s. 137–138; *Få fälls för arbetsmiljöbrott*, Arbetsmiljöverkets pressmeddelande den 11 april 2013; *Polisen svarar fackens kritik*, publicerad i NSD den 29 april 2016.

⁸⁹ SOU 1988:3 s. 122.

mål gällande arbetsmiljöbrott.⁹⁰ Det framhölls även att den för grovt brott tillhörande straffskalan i praktiken ”aldrig brukar tillämpas” i denna typ av mål.⁹¹

3.3 Komplexiteten betraktad genom teorier om ekonomisk brottslighet

Det går alltså att med fog påstå att arbetsmiljöbrotten betraktas som *besvärliga* och *komplicerade*, vilket nu ska kommenteras enligt teorier om ekonomisk brottslighet.

Slapper & Tombs menar att denna komplexitet, både rörande uppsåt och organisatoriska faktorer, kan förstås som socialt konstruerad. Att det kan finnas svårigheter beträffande uppsåt och företagsstruktur utgör inte oöverstigliga eller oföränderliga hinder. De framhåller att det *kan finnas* fall av ekonomisk brottslighet som faktiskt är komplexa, men att denna uppfattning inte får överdrivas. I många fall kan det dock röra sig om relativt enkla former av underlåtenhet – t.ex. underlåtenheten att tillräckligt informera arbetstagare om arbetsförhållandena och eventuella risker. Slapper & Tombs framhåller även att det är vanskligt att vagt hänvisa till teknisk komplexitet eller juridiska svårigheter, eftersom dessa uppfattningar uppstår i en kulturell kontext: en kontext som är intimt förknippad med makt. Allmänhetens och juridikens uppfattning av t.ex. uppsåtets betydelse kan variera över tid.⁹² De pekar även på att ju mer moralisk skuld som attribueras ett handlande, desto svårare blir det att rationalisera konsekvenserna av handlandet. Poängen är att om det juridiskt sett, och i allmänhet, inte uppfattas som moraliskt klandervärt att begå arbetsmiljöbrott, kommer de ansvariga inte heller att ha den uppfattningen. Här spelar politikernas och medias diskurs roll, dvs. hur arbetsmiljöbrott omtalas och om det inbegrips i ”lag och ordning”-debatten.⁹³

Ett annat perspektiv på komplexiteten ges i Jönssons avhandling. Där görs det gällande att gärningar som kan sägas utgöra ekonomisk brottslighet *kontextualiseras* på ett sätt som är främmande för traditionell brottslighet. En sådan kontextualisering innebär att gärningarna blir mer komplicerade, eftersom sammanhangen de befinner sig i måste beaktas. Gärningar som utgör traditionell brottslighet klandras emellertid i ett ”socialt och samhälleligt vakuum”, vilket utgör en *dekontextualisering* av gärningen. Kontexten som gärningspersonen befinner sig i ska inte beaktas i förhållande till om handlandet är klandervärt: om en svältande person tar mat från en butik utan att betala, kommer det fortfarande att betraktas som en stöld. Straffrätten bygger alltså, mycket kortfattat, på en individualistisk grundsyn, där du personligen ansvarar för ett begånget brott – oaktat omständigheterna som föranledde brottet (t.ex. att du svält). Beträffande ekonomisk brottslighet kan den tekniska och organisatoriska komplexiteten, vilket får till följd att en ansvarig person är svår att finna, därför bero på att det brottsliga handlandet kontextualiseras på ett visst sätt. Ekonomisk brottslighets

⁹⁰ SOU 1988:3 s. 127–128.

⁹¹ SOU 1988:3 s. 149; Jfr *För få fällt för arbetsmiljöbrott*, publicerad i Ny Teknik den 31 januari 2011.

⁹² Slapper & Tombs s. 102–103 och 106–107.

⁹³ Slapper & Tombs s. 105 och 107.

komplexitet följer av kontextualiseringen, menar Jönsson. Det beror på att det inträffade inte återskapas enligt den straffrättsligt nödvändiga metoden där gärningen *sammanhållet* ska beskrivas i tid, rum och subjekt. Följden blir då att t.ex. en inträffad arbetsplatsolycka verkar ha befunnit sig bortom mänsklig kontroll.⁹⁴

3.4 Något om teoriernas betydelse i praktiken

Teorier om ekonomisk brottslighet applicerade på arbetsmiljöbrott lyfter fram något viktigt, nämligen en typ av förklaring till rättsväsendets aktörers *inställning till* och *uppfattning om* arbetsmiljöbrott. Uppfattningen att brotten i princip saknar någon mänsklig gärningsperson – eller att det hursomhelst är för komplicerat att utreda en eventuell sådan – utgör en mycket ofördelaktig bias. Denna bias måste synliggöras och medvetandegöras. Det kan inte vara kontroversiellt att påstå att om ett begånget brott upplevs besvärligt och komplext, dessutom med en mer diffust uppfattad gärningsperson, får det oönskade och sannolikt oavsiktliga konsekvenser för straffmätningen och i sin tur brottsoffrens rättsliga upprättelse. Denna uppfattning eller osäkerhet menar jag genererar visst tvivel, särskilt när det är dags för straffmätningen. Det är inte uppskattat att prata om magkänsla vid straffmätning, men i dessa fall vågar jag ändå påstå att domarnas *rättsliga magkänsla* reagerar på att det är en mer komplext uppfattad och okonventionell typ av brottslighet som ska bedömas. Exempelvis kan den ytterst grundläggande principen att hellre fria än fälla göra sig särskilt påmind. Dessa spørsmål kommer att diskuteras mer nedan, efter konkretisering genom rättsfall. Redan här kan det dock exemplifieras med ett rättsfall, *Vallviks bruk* mål nr B 56–17, som gäller arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död, där hovrätten ogillade åtalet.⁹⁵ Arbetstagaren – flistruckföraren – omkom när han försökte komma tillrätta med en driftstörning hos ett åkverk. Hovrätten uttalade följande:

Det kan inte krävas att en arbetsgivare när den bedömer risker och utfärdar instruktioner tar i beaktande att personalen använder sig av egna för dem *okända arbetsmetoder* som inte ingår i den normala rutinen.⁹⁶

De ”okända arbetsmetoder” som avses innebar att arbetstagarna manipulerade förbindelsesträckorna för åkverken, för att på så sätt kunna avhjälpa driftstörningarna, vilka bestod i att åkverkets flisskruv stannade. De anställda ville få åkverken att åka en kortare sträcka, vända tidigare än vad de fasta indexen medgav och på så vis avhjälpa den massa av träflis som hade ansamlats på det stillastående åkverkets flisskruv. Detta skedde genom att köra det fungerande åkverket nära det stillastående. Det var detta som K.G. arbetade med dagen han klämdes ihjäl mellan de två åkverken. En nödstoppsvajer var belägen en bit ner på åkverket, varför det var förenat med stora svårigheter, enligt tingsrättens uppfattning, att komma åt nödstoppsvajern vid en pågående klämning. I tingsrättens domskäl går det att läsa att ”det var ett etablerat arbetssätt för

⁹⁴ Jönsson s. 30–32 och 231–233.

⁹⁵ Fallet djupanalyseras inte eftersom åklagaren enbart yrkade företagsbot.

⁹⁶ Mål nr B 56–17, min kursivering.

flistruckförare att manipulera åkverkens arbetsområden genom att använda mobila gränslägen i form av tegelstenar, metallföremål eller liknande”. Genom vittnesmål med de anställda framgick att denna metod hade tillämpats av flera skifteslag sedan anläggningen togs i bruk. I en av Arbetsmiljöverket upprättad promemoria från 2012 angavs att mobila gränslägen i form av tegelsten eller ”metallpinnar” som fanns att tillgå på arbetsplatsen användes. Dessa metallpinnar ska ha tagits fram för då ca 15 år sedan. Sett i detta sammanhang menade tingsrätten att ”nämnda arbetssätt måste ha varit allmänt känt och tillämpat inom Vallvik”. Det saknades dessutom skriftliga instruktioner för arbetet. Likväl ogillade hovrätten åtalet och menade istället att nämnda arbetssätt var *okänt* för arbetsgivaren. Det är en anmärkningsvärd slutsats av de omständigheter som framkom i målet och kan möjligen ha att göra med målets tekniska komplexitet. Sannolikt spelade även K.G:s beteende roll för hovrättens bedömning, eftersom han inte agerade som ett idealt brottsoffer utan ”frivilligt” arbetade utefter en riskfylld metod. Hovrättens bedömning menar jag är hård, då den i princip innebär att arbetstagaren får skylla sig själv och att arbetsgivaren inte behöver sätta sig in i de arbetsmetoder *som faktiskt används i praktiken*, i jämförelse med vad som måhända är uppmuntrat i teorin. I sammanhanget kan lyftas fram att Sarre pekar på att det finns situationer där vissa arbetsmetoder aktivt eller passivt tillåts genom den rådande arbetskulturen, trots eventuell ”officiell inställning” från ledningen.⁹⁷ Med tanke på att arbetssättet de facto hade tillämpats i över 15 år på Vallviks bruk, verkar det ha varit fallet.

Ett problem för hanteringen av arbetsmiljöbrott är således att det rör sig om riskfyllda *skeenden*, dvs. arbetsmiljön kan vara sådan att risk för allvarlig skada eller dödsfall föreligger *hela tiden* när arbetstagarna utför en viss arbetsuppgift – och sedan, plötsligt, inträffar ”olyckan”.⁹⁸ Slumpen avgör oftast vilken arbetstagare det är som får sätta livet till. Det kan sättas i relation till en händelse som är klart definierbar i tid och rum och som inte sällan har ett specifikt förvalt offer, t.ex. en misshandel eller en skjutning. En grundläggande uppfattning för straffrätten är att gärningen *ska* kunna beskrivas, relativt specifikt och sammanhållet, i termer av tid, rum och ansvarssubjekt. Visserligen går det att urskilja och avgränsa händelser som utspelar sig inom en arbetsmiljörättslig kontext men det kräver mer arbete och, vill jag påstå, är inte lika intuitivt greppbart som för traditionell brottslighet. Själva kränkningarna av liv och hälsa på arbetsplatser inryms naturligtvis i straffrätten eftersom de utgör legitima skyddsintressen, men bekymmer uppstår när gärningspersonen eftersöks eftersom det rör sig om skeenden – då befinner sig inte sällan gärningspersonen någonstans i periferin, hen är mer diffust uppfattad, vilket inte stämmer överens med straffrättens narrativa mönster. Detta narrativa mönster kräver en tydlig protagonist – gärningsperson, antagonist – offer, samt en tydligt definierbar brottslig gärning.⁹⁹ För arbetsmiljöbrottens del är det då enklare att acceptera att olyckan var ”oundviklig”, snarare än att den hade kunnat förhindras.¹⁰⁰

⁹⁷ Sarre, *White-Collar Crime and Prosecution for “Industrial Manslaughter” as a Means To Reduce Workplace Deaths* s. 651.

⁹⁸ Jfr Tombs & Whyte, *Safety Crimes* s. 30.

⁹⁹ Jönsson s. 50 och 53–54; Slapper & Tombs s. 104–105.

¹⁰⁰ Jfr föregående avsnitt.

4 Institutet villkorlig dom och straffvårdereformen

”Sedan blir det ofta villkorligt, men det är en annan sak.”¹⁰¹

Det finns inget rättsfall gällande arbetsmiljöbrott där den tilltalade har dömts till ett frihetsberövande straff. Den i praktiken främst tillämpade påföljden vid arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död – där en fysisk person har ansetts kunna hållas ansvarig – är villkorlig dom i förening med dagsböter.¹⁰² Det är därför av intresse för studiens syfte att redogöra för institutet villkorlig dom och dess förhållande till, vad jag har valt att benämna, atypiska gärningspersoner.¹⁰³

4.1 En kort historisk bakgrund: varför villkorlig dom?

Villkorlig dom infördes i svensk rätt år 1906. Institutet genomgick förändringar år 1918 då bestämmelser om övervakning infördes som komplement till de fall villkorlig dom utdömdes. Att kombinera en villkorlig dom med övervakning skulle utgöra en medelväg där behovet av visst tvång ändå ansågs föreligga, men där det inte ansågs önskvärt att meddela anstaltsbehandling. Det framhölls även att ett övervakningsinstitut hade motverkat uppfattningen om riskfriheten av att överträda lagen blott en gång. Lagen om villkorlig dom kom sedan att utredas ytterligare, varpå en reform genomfördes genom 1939 års lag. I utredningen till 1939 års lag uttalades att så kallade ”tillfällighetsbrottslingar”, alt. ”akut brottsliga”, var de som ursprungligen åsyftades när institutet villkorlig dom tillkom. Med tillfällighetsbrottslingar bör sannolikt kunna förstås att det var ”tillfället som gjorde tjuven”, dvs. om inte tillfället hade bjudit på möjligheten att begå ett brott, hade personen inte begått brottet. För tillfällighetsbrottslingarna ansågs det tillräckligt med villkorlig dom utan särskilt omhändertagande, men med möjlighet till övervakning.¹⁰⁴

Anledningen till att rättsinstitutet utreddes på nytt var att det fortfarande ansågs finnas en otillfredsställande lucka mellan de typer av anstaltsbehandling och den typ av villkorlig dom som det lagstiftades om tidigt 1900-tal. Reformen år 1939 var således menad att än mer styra den svenska kriminalpolitiken i en önskvärd riktning; tidigare ansågs denna ha varit för ensidigt inställd på frihetsberövande åtgärder.¹⁰⁵ I utredningen anges att ”ökad kännedom om *brottslighetens orsaker* och

¹⁰¹ Stig Andersson, åklagare vid REMA. Citatet är hämtat från följande artikel: *Det blir ofta villkorligt*, publicerad i Arbetarskydd den 30 november 2018.

¹⁰² I vissa fall har en ”ren” villkorlig dom dömts ut, då på grund av den långa tid som förflutit sedan brotten begicks. Se t.ex. Svea hovrätt, mål nr B 6713–15 och Hovrätten över Skåne och Blekinge, mål nr B 335–18.

¹⁰³ Se avsnitt 1.5.

¹⁰⁴ SOU 1937:38 *Betänkande med förslag till lag om villkorlig dom m.m.* s. 35–36, 56 och 58.

¹⁰⁵ SOU 1937:38 s. 55 och 57–58.

brottslingarnas personliga beskaffenhet har emellertid givit upphov till den övertygelsen att goda eller t.o.m. bättre kriminalpolitiska resultat ofta skulle kunna vinnas genom en behandling under friare former”.¹⁰⁶ Utredningen menade att denna vetenskap om brott och brottslingar ledde till en vilja inom kriminalpolitiken att i görligaste mån begränsa användningen av frihetsberövande åtgärder.¹⁰⁷ I deras ställe skulle andra åtgärder sättas in i syfte att *fostra* och *anpassa* brottslingen till ett hederligt liv, vilket brukar benämnas den sociologiska skolan. Kriminalitet betraktades som en följd av både av yttre och inre faktorer hos gärningsmännen, och skulle därför bekämpas genom rehabilitering och integrering i samhället. Exempelvis skulle det finnas möjlighet att, jämsides med möjligheterna till tvångsuppfostran, tvång att genomgå viss utbildning eller att underkasta sig läkarbehandling, skyddshem, alkoholanstalt, arbetshem eller liknande, utdöma villkorlig dom med föreskrift om viss åtgärd – då kallad *kvalificerad villkorlig dom*. Den sociologiska skolan var starkt fokuserad på individualprevention; straffet skulle anpassas till de behov som den individuella brottslingen gav uttryck för. För att göra det mer hanterligt innebar detta synsätt en kategorisering av de mest frekvent förekommande typerna av brottslingar som kunde tänkas gynnas av en kvalificerad villkorlig dom. Kvalificerad villkorlig dom kunde jämföras med *enkel villkorlig dom*. En enkel villkorlig dom innebar helt enkelt anstånd med verkställande av straff.¹⁰⁸ Farhågan att en stor användning av villkorlig dom skulle försvaga straffbudets allmänt avhållande verkan adresserades även inför 1939 års reform. I anslutning här till uttalades att eftersom förstagångsförbrytare mycket ofta döms till denna typ av påföljd skulle det eventuellt leda till uppfattningen att ”en gång är ingen gång”. Det kunde anses vara en legitim farhåga såframt villkorlig dom utdömdes slentrianmässigt.¹⁰⁹

Strafflagberedningens slutbetänkande, SOU 1956:55 titulerad *Skyddslag*, föreslog en kodifiering av ett stort antal fragmenterade lagar till en samlad lag om skydd mot brott. Institutet villkorlig dom hade vid denna tid breddats till en vida tillämpning, varför det enligt nämnda utredning föreslogs att den villkorliga domen skulle delas upp i flera institut. Förslagen låg i mångt och mycket inte långt ifrån 1939 och 1943 års lagar. En enkel villkorlig dom skulle fortsatt vara särskilt förbehållen tillfällighetsbrottslingar och det skulle inte längre vara möjligt att kombinera den med övervakning, istället kunde den kombineras med böter i de fall det var påkallat. Vidare föreslogs en ny, självständig påföljd: *skyddstillsyn*. Den senare skulle då ta sikte på de fall där den dömda verkade ha ett behov av övervakning, eventuellt i kombination med särskilda föreskrifter. Själva skyddslagen infördes aldrig, emellertid infördes så småningom den föreslagna samlade regleringen av påföljderna – dock som ett särskilt kapitel i brottsbalken, vilken trädde ikraft 1965 och långt om länge ersatte 1864 års strafflag.¹¹⁰

Genom införandet av brottsbalken försökte både individualpreventiva och allmänpreventiva hänsyn tillgodoses. I en numera obsolet inledande paragraf

¹⁰⁶ SOU 1937:38 s. 57. Min kursivering.

¹⁰⁷ Denna vilja skulle leva kvar under lång tid därefter.

¹⁰⁸ Aspelin, *Straffets grunder – historisk bakgrund* s. 118–122; SOU 1937:38 s. 58–62; Borgeke, *Reglerna för påföljdsbestämning – en juridik i förändring* s. 178 och 180–181.

¹⁰⁹ SOU 1937:38 s. 54.

¹¹⁰ SOU 1956:55 t.ex. s. 41–42 och 48–49.

stadgades det att rätten vid val av påföljd skulle beakta såväl hur avskräckande allmänheten kunde tänkas uppfatta straffet, som hur påföljden skulle kunna främja den dömdas anpassning i samhället. Behandlingstanken levde således kvar även när brottsbalken tillkom, och de individualpreventiva hänsynen hade ett visst övertag. Det fanns tidsobegränsade påföljder, där den dömdas eventuella frigivning var beroende av hur väl behandlingen fungerade. I princip skulle samtliga då tillgängliga påföljder kombineras med någon form av rehabilitering. Under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet började den sociologiska skolan allt mer att ifrågasättas av såväl jurister som journalister, kriminologer, intagna och andra samhällsengagerade. Det debatterades om detta synsätt innebar likhet inför lagen, och hur det gick att rättfärdiga långa, eller rentav tidsobegränsade, frihetsberövande straff med hänvisning till att det låg i den enskildes intresse att behandlas. Det påtalades att straffen kunde bli mycket längre än vad klandervärdheten i det begångna brottet var förtjänt av, vilket betraktades som orättvist.¹¹¹

Brå:s kriminalpolitiska rapport från 1977 titulerad *Nytt straffsystem: idéer och förslag*, gick till hårt angrepp mot den sociologiska skolan och påpekade även att behandlingsresultaten var svaga. Fortfarande framhölls kriminologisk forskning som sade att ju mindre ingripande påföljd, desto större chans att motverka framtida brottslighet. Rapporten mottogs dock inte av idel medhåll. Den ansågs i viss mån överdriven och arbetsgruppens¹¹² tankar om proportionalitet, förutsebarhet, ekvivalens och förtjänst delades inte av alla. Professor Ivar Strahl var en av dem som var kritisk. Strahl menade att en återgång till ett, i mångt och mycket, nyklassiskt¹¹³ straffrättssystem inte var önskvärt – åtminstone inte i sin helhet. Strahl önskade se en fortsatt differentiering av påföljderna och verkställigheten av dem, då med hänsyn till den dömdas personliga förhållanden. De som förespråkade den nyklassiska synen menade däremot att den innebar en större rättssäkerhet samt att konsekventa och förutsebara straff inte behövde vara kraftiga och faktiskt kunde anpassas. Uppenbart var dock att straffrättssystemet behövde utredas på nytt. Fängelsestraffkommittén fick i uppdrag att se över bl.a. straffmätningen och påföljdsvärdet i brottsbalken, varpå dess huvudbetänkande SOU 1986:13–15 i stort vann gehör hos lagstiftaren. Kommitténs tankar utmynnade således i 1989 års reform – även kallad Straffvärdereformen och som behandlas under nästa avsnitt.¹¹⁴

¹¹¹ Munck, *Var står nyklassicismen idag?* s. 424–425; Aspelin s. 122–125; Borgeke s. 177–181; jfr prop. 1987/88:120 s. 29.

¹¹² Följande personer ingick i arbetsgruppen (med de för tiden aktuella titlarna): Rättschefen Per Jermsten, hovrättsrådet Erland Aspelin, hovrättsfiskalen Sten Heckscher, generaldirektören Bo Martinsson, riksåklagaren Holger Romander, lagmannen Carl-Edvard Sturkell, professorn Knut Sveri och professorn Hans Thornstedt.

¹¹³ 1864 års strafflag, som alltså gällde fram till att brottsbalken trädde ikraft, brukar betraktas som ideologiskt hemmahörande i den klassiska straffrättsskolan. Denna skola ville framförallt humanisera straffrätten samt göra den mer förutsebar och proportionerlig – ”rättvis vedergällning”. Se t.ex. Aspelin s. 112–117; Munck s. 424–425.

¹¹⁴ Munck s. 424–425; Aspelin s. 122–125; Borgeke s. 177–181; jfr prop. 1987/88:120 s. 29.

4.2 Straffvärdereformens betydelse för straffmätningen

År 1989 genomgick den svenska straffrätten en reform som ledde till att utgångspunkten för straffmätningen numera är brottets *straffvärde*. Denna reform är grunden för den straffrättsliga hanteringen av påföljder än idag och berör således även institutet villkorlig dom. Genom reformen upphävdes den tidigare enda bestämmelsen i brottsbalken gällande påföljdsval och ersattes med ett eget, nytt kapitel (30 kap. brottsbalken). Dessutom infördes ett nytt kapitel (29 kap. brottsbalken) som reglerar straffmätningen; kapitlet kodifierade huvuddragen av den praxis som redan fanns på området. Den bärande tanken för reformen var att förutsebarheten och enhetligheten i straffrättskipningen skulle öka samt att behandlingstanken skulle utmönstras.¹¹⁵ Begreppet straffvärde togs fram eftersom det efterfrågades en utgångspunkt för straffmätningen samt påföljdsbestämningen som tog hänsyn till principerna om proportionalitet, rättslig likabehandling och förutsebarhet.¹¹⁶ En gärnings straffvärde ska motsvara det klander som ur straffrättslig synvinkel bör tillmätas det inträffade; måttet av förkastlighet är i centrum. Det ska då tas särskilt hänsyn till den skada eller fara som gärningen inneburit, samt till den skuld som gärningspersonen har uppvisat. Det handlar alltså om en moralisk bedömning av gärningen. De subjektiva omständigheterna framhålls ofta vara av större betydelse. Dock tar straffmätningen hänsyn till fler faktorer än enbart straffvärdet, även om det senare är dess utgångspunkt.¹¹⁷

Fängelsestraff ansågs fortfarande vara en ineffektiv metod att motverka brottslighet samt medföra ”negativa effekter när det gäller de intagnas sociala rehabilitering”.¹¹⁸ Förhoppningen var att reformen skulle leda till en minskad användning av frihetsberövande straff; fängelse skulle bara ådömas om det ansågs motiverat med hänvisning till brottets straffvärde eller art, alternativt tidigare brottslighet. Det påpekades att straff och andra påföljder inte har något egenvärde utan enbart utgör en del i arbetet att motverka kriminalitet. Den förr enda gällande bestämmelsen om påföljdsval krävde att rättens ledamöter skulle göra en prognos i det enskilda fallet gällande hur individualprevention bäst skulle säkras. Det framhölls i Straffvärdereformen att det inte var möjligt att göra korrekta bedömningar av påföljdernas eventuella verkningar. Ett enskilt avgörande ansågs inte verka allmänpreventivt – det krävdes i sådana fall en etablerad praxis eftersom människor då, givet ett visst beteende, kunde förvänta sig ett visst utfall (straff). Fängelsestraffkommitténs uppfattning var dock att ingetdera hänsyn skulle få tillmätas någon avgörande betydelse i det enskilda fallet. Allmän laglydnad torde kunna upprätthållas genom lagens straffhot och en konsekvent praxis som visar att straffhotet är reellt. Det uppmärksammades även att återfall i stor utsträckning påverkade påföljdsvalet; kommittén menade att det var ”naturligt och rimligt” att återfall fortsatte att inverka på såväl straffmätning som påföljdsval. Grunderna för återfallsstraffskärpning behövde

¹¹⁵ Prop. 1987/88:120 *Om ändring i brottsbalken m.m.* [...] s. 1, 33, 37, 39, 41 och 119.

¹¹⁶ Prop. 1987/88:120 s. 36–38.

¹¹⁷ Prop. 1987/88:120 s. 47–48, 80–81 och 118; Jareborg & Zila s. 126.

¹¹⁸ Prop. 1987/88:120 s. 31.

dock tydliggöras och lagstadgas, vilket de kom att göra i 29 kap. 4 § brottsbalken.¹¹⁹

I lagrummet 29 kap. 1 § brottsbalken stadgas således att straff ska bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan (abstrakt straffvärde) efter brottets konkreta straffvärde. Vid denna bedömning ska beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som hen gett uttryck för.¹²⁰ Det ska även särskilt beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person.¹²¹ I de efterföljande paragraferna behandlas de faktorer som ska beaktas utöver brottets konkreta straffvärde; det rör sig om både förmildrande och försvårande omständigheter, vilka exemplifieras i 29 kap. 2 och 3 §§. Dessa får rätten ta hänsyn till ex officio.¹²²

Efter att brottets straffvärde har utretts ska rätten gå vidare till straffmätningen, vilken tar sikte på den tilltalades personliga förhållanden. I 29 kap. 4 § framhålls att rätten, utöver brottets straffvärde, i skärpande riktning ska ta hänsyn till om den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott, om inte förhållandet beaktas genom påföljdsvalet.¹²³ Mer konkret ska särskilt beaktas vilken omfattning den tidigare brottsligheten haft, vilken tid som förflutit mellan brotten samt om den tidigare och den nya brottsligheten är likartade eller om brottsligheten i båda fallen är särskilt allvarlig.¹²⁴ I 29 kap. 5 § återfinns de s.k. billighetsskälerna – t.ex. ska beaktas följder av brottet som har påverkat den tilltalade. En punkt som är av särskilt intresse för arbetsmiljöbrott är 29 kap. 5 § 3 p., vilken tar sikte på de fall då det förflyter ovanligt lång tid från gärningstillfället till att brottet prövas i domstol. Att utredningen tar ovanligt lång tid är i princip alltid för handen i mål om arbetsmiljöbrott där en arbetstagare har avlidit.¹²⁵

Proportionalitet avser relationen mellan *straff* (fängelse eller böter) och brottets svårhetsgrad. Resterande påföljdsval, däribland villkorlig dom, är strikt sett inte vad som avses med att mäta ut ”straff”. På så vis kan påföljdsbestämningen ske genom att domstolen först fokuserar på straffvärdet och vilket straff det medför, för att sedan besluta hur straffet ska gestalta sig – dvs. vilken form som är mest

¹¹⁹ Prop. 1987/88:120 s. 32–33, 35, 102 och 119; Aspelin s. 125.

¹²⁰ Tidigare skulle detta ”särskilt beaktas”, men genom en lagändring 2010 ströks ordet ”särskilt”, och därmed är listan numera uttömmande (till skillnad från vad som avsågs i Straffvärdereformen). Principerna om proportionalitet och rättslig ekvivalens skulle ytterligare betonas genom lagändringen. Den allmänpreventiva ventil som ordet ”särskilt” utgjorde enligt Straffvärdereformen skulle utmönstras. Se prop. 2009/10:147 s. 13 och 40–41.

¹²¹ Denna mening lades till genom en lagändring 2010, i syfte att åstadkomma en generell straffhöjning för allvarliga våldsbrott. Se prop. 2009/10:147 s. 13–14.

¹²² Prop. 1987/88:120 s. 84; NJA 2003 s. 486.

¹²³ Eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Denna formulering fick lagrummet genom en lagändring 2010, vilken föreslogs i Strafnivåutredningen, se prop. 2009/10:147 s. 13 och 40–41. Den andra meningen behölls dock enligt dess lydelse från 1989, vilket Borgeke & Månsson påpekar innebär att Straffvärdereformen fortfarande har behållning, se Borgeke & Månsson, *Studier rörande påföljdspraxis m.m.* s. 467.

¹²⁴ Jfr prop. 1987/88:120 s. 54.

¹²⁵ Som exempel kan anges Nordkalk-fallet och Kolmården-fallet. Se även not 102 för fler rättsfallhänvisningar. Även i fallet med den unga kvinnan som omkom i LKAB:s pelletsverk lär en straffreduktion bli aktuell med hänsyn till den långa utredningstiden (i skrivande stund har det gått ca 1,5 år sedan hon omkom och ännu pågår utredningen).

lämplig. Gällande det sistnämnda lägger domstolen alltså den tilltalades personliga förutsättningar till grund.¹²⁶ I praktiken tillgodoses således både kravet på proportionalitet mellan brottets svårhet och straffet, samt individualpreventiva hänsyn. Det innebär en differentiering i straffmätningen.¹²⁷ Det kan i sammanhanget nämnas att det även i Straffvärdereformen framhävdes vikten av att söka återanpassa och ”komma till rätta med” en intagens personliga och sociala problem, inom ramen för de ådömda påföljderna. Kriminalvården skulle vara human och meningsfull; stora ansträngningar skulle göras för att underlätta för den dömda att inordna sig efter samhällets normer. Vidare betraktades villkorlig dom fortfarande som en påföljd främst för brott av tillfällighetskaraktär, så länge inte gärningens art eller straffvärde utgjorde hinder. Det innebar alltså att villkorlig dom skulle ådömas om brottet inte var alltför allvarligt samt om det saknades särskild anledning att befara att den tilltalade skulle göra sig skyldig till fortsatt brottslighet. Så är fortfarande fallet enligt 30 kap. 7 § brottsbalken, där det ordagrant uttrycks att bedömningen ska göras utifrån återfallsrisken. I Straffvärdereformen påtalades dock att återfallsförbrytare påtagligt kan ha förbättrat sin sociala situation eller sitt beteende, så att risken för återfall är mindre varpå villkorlig dom kan vara en möjlighet.¹²⁸ I 30 kap. 8 § brottsbalken föreskrivs det vidare att en villkorlig dom ska förenas med dagsböter om inte särskilda skäl talar emot det. Detta utgör en mycket stark huvudregel, varför det beträffande arbetsmiljöbrott är en väntad följd om villkorlig dom döms ut. Böter ska uppfattas som ett obehag – staten gör ett ingrepp i din ekonomi. Bötesstraffet har dock ingen rehabiliterande sida.¹²⁹ I sammanhanget kan även nämnas att det i 27 kap. 3 respektive 4 §§ brottsbalken stadgas att den som ådöms villkorlig dom ska vara underkastad en prøvotid om två år samt under denna tid ”vara skötsam och efter förmåga försöka försörja sig”. Denna prøvotid utgör en repressiv faktor i villkorlig dom, enligt t.ex. Jareborg & Zila.¹³⁰

En presumtion mot fängelse togs upp även i Straffvärdereformen. Om gärningen emellertid anses ha ett högt straffvärde är det ”naturligtvis ofta ett avgörande skäl att döma till fängelse”.¹³¹ I anslutning härtil angavs ett riktvärde: om ett brott anses medföra ett års fängelse eller mer innebär det en presumtion för att utdöma fängelsestraff. Finns det emellertid omständigheter – däribland ett lågt straffvärde – som talar för en lindrigare påföljd än fängelse ska rätten fästa särskilt avseende vid dem, enligt 30 kap. 4 § brottsbalken, vilken även hänvisar till billighetsskäl i 29:e kapitlet. Jareborg & Zila menar att fängelse är en ”dålig påföljd” sett till de dokumenterade negativa verkningarna av ett sådant straff samt att den värderingsmässiga utgångspunkten visserligen är att fängelse

¹²⁶ Jfr Kolmården-fallet (mål nr B 442–15) där tingsrätten dömde den zoologiska chefen för grovt arbetsmiljöbrott till villkorlig dom. Däri uttalades: ”Av utredningen om hans personliga förhållanden framgår att han lever under ordnade förhållanden och att något övervakningsbehov inte föreligger”. För ett internationellt exempel se t.ex. Tombs & Whyte s. 23, där domaren i ett fall rörande motsvarigheten till arbetsmiljöbrott betonade den tilltalades ”good character” och ”clean record”.

¹²⁷ von Hirsch, *Proportionalitet och straffbestämning* s. 83–84 och 86.

¹²⁸ Prop. 1987/88:120 s. 34, 37, 48, och 118.

¹²⁹ Se t.ex. Bäcklund, *Böter som alternativ och komplement till andra påföljder — praktiska frågor* s. 265 och 267.

¹³⁰ Jareborg & Zila s. 142.

¹³¹ Prop. 1987/88:120 s. 100 och 104.

är ett alternativ till villkorlig dom och skyddstillsyn, men att de sistnämnda påföljderna i första hand bör väljas. Jareborg & Zila menar emellertid även att det ”förstås” är så att villkorlig dom och skyddstillsyn ”har liten trovärdighet som proportionell reaktion på mera allvarlig brottslighet”.¹³²

Jareborg menar, med hänvisning till von Hirschs straffteorier, att den svenska straffrättens fokus på proportionalitet sträcker sig längre än hänsyn till enbart proportionalitet mellan brottets straffvärde och det utdömda straffet. Jareborg framför att såsom han uppfattar teorin om proportionalitet uttrycker den ett krav på rättvisa vid straffbestämningen. Denna rättvisa bygger på att straffens stränghet ska stå i ”rimlig proportion till hur klandervärd gärningsmannen har visat sig vara genom sitt brottsliga handlande”. Strängheten uppges vara det väsentliga, inte själva utformningen av straffet (i praktiken påföljden).¹³³

Straffnivåutredningen¹³⁴ föreslog att tidigare brottslighet skulle få ett större genomslag i praktiken vid straffmätningen. Parallellt med denna utredning fortskred Påföljdsutredningen¹³⁵ som hade i uppdrag att göra en översyn av det svenska påföljdssystemet, varför dess resultat inväntades innan ställning togs till samtliga förslag som återfanns i Straffnivåutredningen. De förslag som genomfördes redan 2010 rörde bl.a. generellt skärpta straff för allvarliga våldsbrott och ett förtydligande angående att återfall ska generera en straffskärpning.¹³⁶ Påföljdsutredningen föreslog så småningom relativt omfattande påföljdssystemförändringar. Dessa mer genomgripande förändringar (t.ex. att ersätta villkorlig dom med villkorligt fängelse) vann inte gehör. Utredningen resulterade i tre propositioner; dessa behandlade emellertid inte villkorlig dom på något principiellt plan av relevans för denna studie.¹³⁷ Brottsbalkskapitlet om villkorlig dom är i stort sett bevarat i dess lydelse enligt Straffvärdereformen, undantaget några få språkliga och redaktionella omarbetningar. Det verkar alltså som att de idéer som var bärande och tongivande för Straffvärdereformen än idag har stor betydelse för dels straffmätningen, dels institutet villkorlig dom.

¹³² Jareborg & Zila s. 142.

¹³³ von Hirsch, *Proportionalitet och straffbestämning* s. 84–85 och 87–89.

¹³⁴ SOU 2008:85.

¹³⁵ SOU 2012:34.

¹³⁶ Prop. 2009/10:147 *Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.*

¹³⁷ För en fingervisning om vad propositionerna behandlade anges här titlarna: ”Ny påföljd efter tidigare dom”, ”Tydligare reaktioner på ungas brottslighet” och ”Straffändring vid medverkan till utredning av egen brottslighet”.

5 Klanderbedömningen och straffmätningen vid arbetsmiljöbrott

För att kunna förstå mer om straffmätningen på detta område, och i brist på doktrin, behöver rättsfall statuera exempel. De för uppsatsen relevanta och utvalda rättsfallen behandlas var för sig under de nästföljande avsnitten.

5.1 Mål nr B 4928-13 – Munksjö Paper

Omständigheterna i korthet

Munksjö Paper¹³⁸ i Billingsfors tillverkar papper av olika slag, för olika ändamål. Produktionschefen S.S. var arbetsmiljöansvarig på arbetsplatsen vid tiden för arbetsmiljöbrottet.

K.K. arbetade som operatör i mixeriet på Munksjö Paper. Varje arbetspass innefattade en rutinmässig rond, där han passerade över en cistern på de gallerpartier som fanns på dess tak. En arbetsuppgift som var mer irreguljär innebar att K.K. vid behov skulle vrida om ventiler på cisternens tak, för att på så vis leda om flödet till en annan cistern. Den senare arbetsuppgiften var aktuell då arbetsplatsolyckan inträffade. Natten till den 31 augusti 2011 avled K.K. då han föll genom taket på cistern C1, vilken var full av het, frätande vätska.

Under februari månad 2011 uppmärksammades det att cistern C1 hade en del rostskador på taket. Yttre plåttak och isolering togs bort under sommarstoppet, under juli månad, i syfte att låta en kontrollmätning utföras. Den 1 augusti 2011 informerade underhållsingenjören P.L. att den frilagda takplåten hade en tjocklek på en till två millimeter, i förhållande till dess ursprungliga fyra millimeter. P.L. menade att det fanns risk för genomtrampning, och spärrade därför av takområdet ifråga genom att sätta upp ett rödvitt plastband. Samma dag informerades S.S. om takets skick och han valde därför att sätta upp ytterligare två rödvita avspärrningsband. Efter sommarstoppet satte verksamheten igång igen och den 3 augusti 2011 beslutade S.S. att C1 vid behov skulle brukas som reservtank. När detta beslutades fanns avspärrningsbanden kvar.

Det uppgavs att P.L. under ett möte framförde att taket behövde repareras provisoriskt, medan S.S. ville avvakta för att sedan göra en mer omfattande reparation under september månad. P.L. ska ha reserverat sig mot S.S:s beslut att ta C1 i drift. Mötet resulterade inte i någon skriftlig dokumentation eller andra särskilda föreskrifter till förmännen eller operatörerna.

¹³⁸ Numera Ahlstrom-Munksjö.

Skuldfrågan

Hovrätten menade att det genom utredningen är visat att S.S. beslutade att ta C1 i drift trots att taket innebar allvarliga risker för operatörerna och trots att det inte fanns någon tydlig varningsskylt eller annan skriftlig dokumentation till de anställda. Hovrätten bedömde sedan om S.S. hade gjort sig skyldig till ett oaktsamt åsidosättande av skyldigheter enligt arbetsmiljölagen. I sammanhanget var även Arbetsmiljöverkets 6 § i AFS 1981:14 av vikt, vilken gäller skydd mot skada genom fall. Därin föreskrivs bl.a. annat att yta med håligheter eller risk för genomtrampning ska ha skyddsanordning som förhindrar fall, t.ex. täckning, skyddsräcke eller avspärning.

S.S. pekade på att det gick att utföra arbetsuppgifterna utan att behöva beträda det avspärrade området. Flera förmän och operatörer menade dock att andra tillvägagångssätt var ”ovana och mindre bra”. Genom utredningen i målet framgick även att arbetstagarna ibland klev över uppsatta avspärrningsband om det var nödvändigt för att kunna utföra arbetsuppgifterna. Vidare kände S.S. till att operatörerna dels vanligtvis arbetade ensamma på taket, dels att det inte fanns någon stege eller annat hjälpmedel inuti C1, som vid olycksfall hade kunnat vara livsavgörande. Hovrätten framhöll att fall ner i cisternen därför i princip oundvikligen hade lett till dödsfall. Det ska dessutom, genom utredningen, framgå att ett flertal av arbetstagarna inte kände till avspärningen eller dess anledning. Arbetstagarna ska därför inte ha varit medvetna om den fara för liv som det innebar att beträda det avspärrade området. Att S.S. muntligen berörde ämnet på ett morgonmöte samt bad en förman att vidarebefordra informationen kan inte anses tillräckligt enligt vad 3 kap. 3 § arbetsmiljölagen föreskriver.¹³⁹

Hovrätten menade att S.S. borde ha räknat med att operatörer eventuellt skulle befinna sig inom det avspärrade området, de rödvita plastbanden till trots. S.S. uppgav att han kände till risken för genomtrampning och anses därför ha varit medveten om den konkreta faran för liv som beslutet att ta C1 i drift utan en ordentlig avspärning innebar. Att använda sig av rödvita plastband som avspärning kunde godtas som en provisorisk åtgärd, vilket de dock inte utgjorde. Det hann förflyta en månad utan att några ytterligare åtgärder vidtogs, varpå dödsolyckan inträffade. Hovrätten menade att det, åtminstone efter det initiala skedet, krävdes en avspärrningsåtgärd som fysiskt omöjliggjorde operatörerna att beträda området. Vidare framhölls att S.S. hade en lång yrkeserfarenhet och dessutom tid på sig att vidta de åtgärder som krävdes för att möta arbetsmiljölagens krav, varför oaktsamheten ansågs straffbart klandervärd. S.S. dömdes för arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död.

Det kan kort nämnas att tingsrätten friade S.S. med hänvisning till att K.K. hade fått viss information om avspärningen och då det ”framgick att han måste ha insett innebörden av en avspärning”. Det ansågs därför inte bevisat att S.S:s underlåtenhet hade orsakat K.K:s död.

¹³⁹ Se kapitel 2.

Påföljdsfrågan

Hovrätten dömde S.S. för arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död. Det fördes inget direkt substansrikt resonemang gällande påföljdsvalet, utöver konstaterandet att S.S. tidigare var ostraffad. Påföljden bestämdes till villkorlig dom i förening med 60 dagsböter. I sammanhanget kan kort nämnas att hovrätten (beträffande företagsboten) konstaterade att det, ”såvitt framkommit”, inte legat något vinstsyfte¹⁴⁰ bakom brottsligheten.

Delanalys av straffmätningen

När det gäller tingsrättens bedömning är det viktigt att uppmärksamma vad som redogjordes för i kapitel 2, nämligen att arbetsmiljöansvaret är mycket vidsträckt: *Även om arbetstagaren handlar i strid med arbetsgivarens instruktioner, upphör inte den senares arbetsmiljöansvar utan hen ska då vidta åtgärder för att få handlandet att stoppas.* Arbetsgivarens ansvar kvarstår även om arbetstagaren kan ha förvärvat gott yrkeskunnande och god insikt om förhandenvarande risker. Såsom jag uppfattar tingsrättens resonemang, genom ordvalen ”måste ha insett innebörden av en avspärning”, placerar rätten en del av skulden på K.K. Följden av det resonemanget blir att K.K. villigt skulle utsätta sig för en livsfarlig risk för att genomföra sitt arbete.¹⁴¹ Det är i sammanhanget viktigt att erinra om att arbetsmiljöansvaret inbegriper att *räkna med att arbetstagarna inte alltid agerar rationellt.* En arbetstagare kan göra felberäkningar av olika slag eller företa en riskfylld handling i syfte att uppfylla sina arbetsuppgifter. En arbetsgivare måste räkna med det och skapa en arbetsmiljö som tar höjd för både större och mindre felsteg. I sammanhanget gör sig även Christies brottsofferperspektiv påmint – K.K. uppfattades inte som ett idealt brottsoffer eftersom han, trots vissa varningstecken, ändå verkade ha agerat på ett visst sätt. Det tål att upprepas att det K.K. gjorde var att utföra arbetsuppgiften *enligt det gängse sättet.* Tingsrättens resonemang menar jag därför är bristfälligt och S.S. skulle ha hållits ansvarig redan i första instans.

Gällande klanderbedömningen vill jag lyfta fram följande omständigheter. Redan i februari 2011 uppmärksammades problemen med rostangrepp på taket. Först fem månader senare undersöktes det närmare, men ändå ville produktionschefen inte vidta några åtgärder förrän om *ytterligare* en månad. S.S. uppgav som bekant att han inte ville reparera taket provisoriskt. En provisorisk reparation hade inneburit en onödig kostnad, eftersom en mer omfattande reparation skulle göras månaden därpå. Ett vinstsyfte är mer än att enbart generera en direkt vinst som ska delas ut, det inbegriper även tillvägagångssättet – t.ex. att hålla nere kostnaderna för att på så sätt öka vinsten.¹⁴² Det hade varit intressant att se

¹⁴⁰ Det aktiebolagsrättsliga vinstsyftet (3 kap. 3 § aktiebolagslagen) går t.ex. att skönja redan i prop. 1895:6 *Med förslag till lag om handelsbolag och enkla bolag, lag om aktiebolag* [...] s. 117.

¹⁴¹ Vidare kan adresseras uppfattningen att en arbetstagare har varit ”klumpig” eller ”tanklös”. Om en arbetstagare uppfattas på det viset efter att en skada eller ett dödsfall har inträffat, beror den ”klumpigheten” eller ”tanklösheten” sannolikt på bristfällig kunskap och/eller bristfällig information från arbetsgivarhåll. Om ett sådant beteende från arbetstagaren resulterade i en risk för liv och hälsa, är det rimligt att förutsätta att arbetstagaren inte hade det i åtanke eftersom hen rimligen inte ville skada sig själv. Se Iseskog s. 281.

¹⁴² Beträffande vinstsyftet se t.ex. Skog, *Om betydelsen av vinstsyftet i aktiebolagslagen* s. 12–16.

hovrätten resonera kring de ekonomiska bevekelsegrunder som framträder genom domskälen; särskilt det faktum att S.S. valde att invänta en mer omfattande reparation (trots att det alltså redan hade gått fem månader sedan rostangreppen uppmärksammades första gången). Även om ett vinstsyfte inte finns med som en uttrycklig försvårande omständighet i brottsbalken, ska det påminnas om att omständigheterna inte är uttömmande och att rätten ex officio ska ta hänsyn till eventuella sådana omständigheter som framträder under målets gång. Ett resonemang om ett eventuellt vinstsyfte hade sannolikt resulterat i större klander, vilket hade påverkat straffvärdet och eventuellt straffmätningen.

S.S. dömdes till villkorlig dom i förening med 60 dagsböter. Påföljden får betraktas som relativt mild med hänsyn till den kränkning av arbetstagarnas liv och säkerhet som oaktsamheten utgjorde. Vidare även med hänsyn till att kravet på att leva skötsamt under två års tid inte kan betraktas som ett ingripande moment i S.S:s liv. S.S. hade inte, såvitt framgick, ett antisocialt beteende eller försörjningsproblem – han utgör inte en ideal gärningsperson. Härtill kan påminnas att prøvotiden annars ska uppfattas som en ”repressiv faktor”. Givetvis utgör böter ett ingrepp i den enskildes ekonomi, men 60 dagsböter menar jag inte kan betraktas som en normgivande påföljd sett i ljuset av den villkorliga domens, i det här fallet, svaga straffrättsliga effekt.

5.2 Mål nr B 774-12 – Cascades Djupafors

Omständigheterna i korthet

Cascades bedrev¹⁴³ tillverkning av pappersmassa och kartong. Det fanns tre produktionsavdelningar med en avdelningschef vardera. Produktionschefen och arbetsmiljöansvariga L.L. var chef för samtliga produktionsavdelningar. Den 9 juni 2009 förolyckades rullmaskinföraren C.S. när han åtgärdade driftstörningar beträffande rullmaskinen.

Genom ett antal vittnesmål med de anställda framkom att arbetstagarna ”kände till” att det inte var tillåtet att vistas i rullmaskinens riskområde när den var i drift. Genom samma vittnesmål framgick det också att det under lång tid förekommit driftstörningar beträffande rullmaskinen. Driftstörningarna bestod av att de kantremсор som skars bort i maskinen inte åkte ner i för dem avsedda rör. Om sådana problem var för handen var det i första hand rullmaskinförarens ansvar att åtgärda dem. Operatören skulle då sänka hastigheten på maskinen och manuellt föra ner remсорna i rören, från utsidan av riskområdet. Om detta inte gav resultat kunde operatören istället stänga av maskinen och därefter beträda riskområdet i syfte att åtgärda problemet. Kantremсорna kunde ibland vålla så pass mycket bekymmer att operatören fick gå ner i källaren för att försöka rensa rören. Problemet behövde snabbt åtgärdas eftersom det annars kunde leda till varor av lägre kvalitet samt till merarbete för operatörerna vid andra maskiner på pappersbruket. De anställda som hördes uppgav även att problemen med kantremсорna kunde leda till en stressad arbetssituation, särskilt under de skift

¹⁴³ 2014 avvecklades pappersbruket, till följd av miljonförluster under de sju åren dessförinnan. Se *Cascades Djupafors läggs ner*, publicerad i SR den 4 februari 2014.

då problemen var återkommande. Raster fick tas när tillfälle infann sig och under ett sådant skift var det inte möjligt.

År 1999 inträffade en liknande arbetsplatsolycka vid rullmaskinen. En arbetstagare hade krupit under maskinens dåvarande säkerhetshinder – en bom – i syfte att åtgärda problemen med kantremssorna. Väl inne på riskområdet snubblade han och kom åt maskinens rörliga delar, varpå hans hand följde med valsen och drogs med ungefär en decimeter. Eftersom maskinen nästan hade stannat begränsades skadan innan den blev livsfarlig. Med anledning av 1999 års olycka framställde dåvarande Yrkesinspektionen krav om skyddsanordningar som faktiskt förhindrar tillträde till riskområdet samt att skydden bara skulle kunna åsidosättas när maskinen hade stannat. Arbetstagarna skulle även kontinuerligt bli informerade om riskerna. Enligt dåvarande rutiner följde Yrkesinspektionen inte upp ärendet utan godtog Cascades svar om att kraven var mötta. Cascades bytte visserligen ut bommen mot förreglade grindar, men installerade aldrig något tidlös på dessa grindar för att omöjliggöra tillträde innan maskinen hade stannat. Vid tidpunkten för dödsolyckan 2009 fanns det alltså inget tidlös eller tillräckligt fysiskt hinder eftersom arbetstagarna kunde hoppa över den en meter höga grinden, eller öppna den, och på så sätt beträda riskområdet innan maskinen hade stannat. Det tog bara några sekunder att komma in på riskområdet medan det tog ca 40 sekunder för maskinen att stanna. Det fanns inte heller någon varningsskylt vid rullmaskinen.

År 2008 ska det ha uppdagats att någon hade manipulerat den ena grinden till rullmaskinen, vilket möjliggjorde för de anställda att öppna grinden och beträda riskområdet utan att maskinen stannade. Grinden återställdes men huvudskyddsombudet och en försteman fick information om händelsen först efter dödsolyckan 2009. Två anställda uppgav att de aldrig fick någon information av Cascades beträffande den händelsen. L.L. uppgav själv att Cascades aldrig tog reda på orsaken till att grinden hade manipulerats på det viset. Genom vittnesmålen framkom dock att anledningen uteslutande var att kunna beträda riskområdet medan rullmaskinen fortfarande var igång. Hovrätten menade att Cascades måste ha insett detta. Flera anställda uppgav även att de hade hört talas om att det inte var ovanligt att arbetstagarna gick in i riskområdet innan maskinen hade stannat.

Dagen dödsolyckan inträffade arbetade C.S. som rullmaskinförare och särskilt med så kallade smårullar. Arbetet med smårullar kunde innebära ökad stress för rullmaskinföraren, enligt flera vittnesmål med de anställda. A.A. arbetade tillsammans med C.S. den dagen och enligt hans uppgifter, vilka bekräftades av två andra anställda, framgick det att arbetet vid rullmaskinen hade varit stressigt såväl dagen före olyckan som olycksdagen. Den 8 juni 2009 var problemen med kantremssorna så omfattande att C.S. och A.A. arbetade hela skiftet utan någon rast. Den 9 juni 2009 var C.S. tvungen att stanna rullmaskinen ett flertal gånger för att försöka få ordning på problemet och vid mer än ett tillfälle var C.S. nere i källaren för att rensa rören till kantremssorna. Den 9 juni 2009 bestämde sig C.S. och A.A. för att ta rast, trots de återkommande driftstörningarna. Dödsolyckan inträffade kort efter rasten och ingen bevittnade hur den gick till. Hovrätten menade dock att det faktum att anställda tidigare har gått in i riskområdet under drift för att avhjälpa driftstörningar, sett i ljuset av att det dessutom var väldigt

problem med kantremssorna såväl före som på olycksdagen, starkt talar för att C.S. tog sig in på området för att avhjälpa problemen. Han har sedan fastnat mellan kartongrullen och bärvalsen, vilket ledde till att han klämdes till döds.

Tiden innan dödsolyckan 2009 såg arbetsmiljöarbetet ut på följande vis. Det genomfördes skyddsronder¹⁴⁴ av avdelningschefen och ett skyddsombud fyra gånger per år. Den sista skyddsronden före olyckan uppmärksammade vissa brister beträffande rullmaskinens säkerhet, men inte de som gällde kantremssorna. En tidigare skydds rond hade inte heller anmärkt på det problemet. Fördjupade riskanalyser hade påbörjades för en annan maskin, efter ett haveri. Cascades hade däremot inte påbörjat någon riskanalys avseende rullmaskinen.

Skuldfrågan

L.L. anställdes som produktionschef år 2000 och blev då arbetsmiljöansvarig för samtliga tre produktionsavdelningar, vilket framgick av hans befattningsbeskrivning samt en skriftlig delegationshandling. Hovrätten framhöll att arbetsgivaren inte bara ska bedöma risker och vidta de åtgärder som behövs för att förebygga nya olycksfall, utan även kontrollera att de vidtagna åtgärderna har lett till önskat resultat – särskilt om det tidigare har inträffat olycksfall eller allvarliga tillbud på arbetsplatsen. Cascades gjorde emellertid aldrig någon uppföljning av om de åtgärder som infördes på begäran av Yrkesinspektionen faktiskt innebar en förbättring av arbetsmiljön och dess risker. När L.L. tillträdde som produktionschef stämde han inte av de tidigare erfarenheterna gällande t.ex. olycksfall och tillbud, varför han inte kände till olyckan år 1999. Hovrätten menade att det fick ”betecknas som anmärkningsvärt”. Hovrätten poängterade även att de åtgärder som vidtogs med anledning av Yrkesinspektionens föreläggande år 1999 inte bemötte de av föreläggandet uppställda kraven. Vidare menar hovrätten att tillbudet 2008 innebar en ”tydlig varningssignal” om att risken för liknande olycksfall vid rullmaskinen kvarstod. Ändå utredde inte L.L. orsaken till grindmanipulationen samt informerade inte de anställda om händelsen och Cascades inställning.

Hovrätten konstaterade att det inte fanns några skriftliga instruktioner för arbetet eller för tillvägagångssättet vid driftstörningar, ”trots att riskerna vid arbetet vid rullmaskinen får bedömas som allvarliga”. Vidare bedömde hovrätten det fysiska skydd som fanns i anslutning till maskinen som ”klart otillräckligt”.¹⁴⁵ Eventuell muntlig information från kollegor om att området ej fick beträdas under drift föranledde ingen annan bedömning. Det lades även L.L. till last att han inte hade upptäckt att de checklistor som rörde C.S:s upplärning var ofullständiga, vilket hovrätten menade ”borde ha varit förhållandevis enkelt” att ta reda på. Hovrätten poängterade att arbetsgivaren har såväl en garantställning som en aktivitetsplikt varför hen inte kan nöja sig med att andra parter ska ge signaler om risker. Det åligger alltid *arbetsgivaren* att göra tillräckliga riskbedömningar. Hovrätten anmärkte att det aldrig gjordes någon riskbedömning avseende problemen med kantremssorna, trots att Cascades hade

¹⁴⁴ Skyddsronderna uppgavs främst ge en ”ögonblicksbild av riskerna på arbetsplatsen”, dvs. det som uppmärksammades var sådant som kunde upptäckas med blotta ögat eller som enskilda arbetstagare påpekade.

¹⁴⁵ Hovrätten gick igenom de många arbetsmiljörättsliga bestämmelser och föreskrifter som L.L. inte hade uppfyllt.

fått ”flera tydliga signaler” om att det fanns risker med just det arbetet. Hovrätten uttalade även följande:

Om L.L. hade gjort en fullständig riskbedömning av arbetet vid rullmaskinen, hade han insett att de åtgärder som dittills vidtagits [...] inte var tillräckliga. Efter olyckan har Cascades genomfört en sådan riskbedömning. Bedömningen har resulterat i att ett högre staket om 2,2 meter och två lika höga förreglade skjutgrindar med tidlös installerats. När maskinen är i drift går det endast att öppna grindarna genom att använda en nödanordning. Det finns också ett hål i gallret för att man riskfritt med armen ska kunna föra ner kantremorna i de avsedda rören. Vidare har Cascades utarbetat skriftliga arbets- och säkerhetsinstruktioner.

Om nyssnämnda åtgärder hade vidtagits tidigare, så att L.L. hade uppfyllt sina arbetsmiljörättsliga skyldigheter, framstår det som i hög grad sannolikt att C.S. inte skulle ha förolyckats.

Hovrätten konstaterade även att Cascades bedrev en riskfylld verksamhet, vilket medför ett generellt sett högre aktsamhetskrav än i andra situationer.¹⁴⁶ L.L. har enligt egna uppgifter tagit del av gällande lagar och föreskrifter på arbetsmiljöområdet men har trots detta inte uppfyllt dem. L.L. har lång yrkeserfarenhet och har haft ”gott om tid” att vidta de åtgärder som ålegat honom. Med hänsyn till de stora bristerna i arbetsmiljöarbetet samt den stressiga arbetssituationen kunde C.S. agerande inte påverka L.L:s straffansvar. L.L. dömdes för arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död.

Påföljdsfrågan

Hovrätten anslöt sig till tingsrättens påföljdsbedömning. Tingsrätten menade att gärningen motsvarade ett kortare fängelsestraff, men eftersom L.L. i princip var ostraffad sedan tidigare och det inte framkommit någon anledning att befara att han skulle göra sig skyldig till fortsatt brottslighet bestämdes påföljden till villkorlig dom i kombination med 80 dagsböter. När det gäller företagsboten kan kort nämnas att såväl tingsrätten som hovrätten menade att det inte varit fråga om ett medvetet risktagande samt att det inte legat något vinstsyfte bakom brottsligheten. Dock påpekade båda instanserna att brottsligheten pågått i Cascades kärnverksamhet under en längre tid, trots flera varningssignaler om allvarliga brister i arbetsmiljöarbetet.

Delanalys av straffmätningen

I detta fall aktualiserades ett upprepat försummande av arbetsmiljörättsliga krav, vilket ledde till ett tillbud och två allvarliga arbetsplatsolyckor, varav en dödsolycka. L.L. uppgav själv att han hade teoretisk kunskap om gällande lagar och föreskrifter på arbetsmiljöområdet. Dock framgår det att han i praktiken utfört ett mycket otillräckligt arbetsmiljöarbete – särskilt i förhållande till de mest allvarliga riskerna. Hans klandervärdhet måste uppfattas som mycket stor, dock åtalades inte L.L. för grovt brott och i domskälen uttalas att det inte framkommit

¹⁴⁶ Se NJA 2006 s. 228.

något medvetet risktagande.¹⁴⁷ Detta trots att L.L. ignorerade tydliga varningssignaler och en riskfylld arbetskultur som funnits i åtminstone tio års tid. Eftersom L.L. dessutom var arbetsmiljöansvarig sedan lång tid tillbaka och inte undersökte varför arbetstagarna kände ett behov av att beträda riskområdet medan maskinen var i drift, har jag svårt att förstå hur hans medvetna okunskap inte sågs på strängare. I sammanhanget kan påminnas om vad som redogjordes för under avsnitt 1.6, nämligen att ett ekonomiskt motiv kan ta sig uttryck i situationer där arbetsgivaren påför arbetstagarna en sådan arbetsmängd att de själva förbiser säkerhetsåtgärderna. I detta fall framgick det tydligt att arbetet vid rullmaskinen innebar mycket stress för arbetstagarna, på grund av de återkommande driftstörningarna som ökade arbetsbördan. Denna stress ledde arbetstagarna till att försöka kringgå de otillräckliga skyddsanordningarna i syfte att kunna utföra arbetet i det höga tempot som krävdes, för att möta produktionskraven och kvalitetskraven. Driftstörningarna belastade även kollegor vid andra maskiner. I sådana situationer kan arbetstagaren medvetet förbise säkerhetsåtgärder, varför det åligger ledningen att styra upp arbetssituationen – t.ex. genom att se över varför driftstörningarna återkommer och vad som kan göras åt det, och om det inte är möjligt ska säkerhetsåtgärder som *inte kan förbises* ordnas.

Vidare var de åtgärder som krävdes för att säkra maskinen troligen av det dyrare slaget. Cascades följde som ovannämnt inte Yrkesinspektionens föreläggande och anledningen var sannolikt att sådana åtgärder hade krävt ett avbrott i produktionen, utöver själva kostnaden som införandet av dem skulle innebära. Här kan påminnas om att ett sådant agerande bemöttes i SOU 1988:3,¹⁴⁸ nämligen att en näringsidkares underlåtenhet att fullgöra en straffsanktionerad skyldighet, såsom ett föreläggande av Yrkesinspektionen, ”många gånger” kan vara att näringsidkaren ”vill spara in den kostnad som ett fullgörande av skyldigheten skulle medföra”. Att påvisa adekvat kausalitet mellan de två faktorerna kanske upplevs svårt, men återigen hade det varit påkallat med en diskussion kring anledningen till att föreläggandet inte bemöttes fullt ut.

Jag uppfattar hovrättens domskäl som relativt stränga, där det görs en del påpekanden – med emfas – om att L.L. borde ha agerat annorlunda. Det är därför intressant att hovrätten ändå inte beaktade de omständigheter som tyder på att ett vinstintresse delvis låg bakom arbetsmiljöbrottet. Återigen menar jag att vinstsyftet borde ha utgjort en försvårande omständighet, vilket rätten alltså får ta hänsyn till ex officio – och som hade kunnat påverka bl.a. straffvärdet.

¹⁴⁷ Åklagarens val att inte åtala för grovt brott kanske var strategiskt, eller helt enkelt för att det upplevdes lönlöst – som nämnt rubriceras försvinnande få arbetsplatsolyckor som grovt brott.

¹⁴⁸ Se avsnitt 1.6.

5.3 Mål nr B 255-17 – Nordkalk

*Omständigheterna i korthet*¹⁴⁹

Nordkalks anläggning i Luleå tillverkar kalk ur kalksten, genom olika processer. D.G. tillträdde som platschef år 2006. Arbetsmiljöansvaret hade på ett korrekt sätt delegerats till D.G., varför han var arbetsmiljöansvarig.

År 2011 hade en av kalkugnarna på anläggningen driftstörningar, vilket medförde ekonomiska bekymmer för Nordkalk. En tid innan arbetsplatsolyckorna reklamerade Nordkalks största kund att kalken inte var genombränd. Platschefen D.G. uppgav även att ”det är klart att Nordkalk förlorade pengar när de var tvungna att köra bränd kalk från Finland [...]”. Dagen arbetsplatsolyckorna¹⁵⁰ inträffade hade arbetstagare från två andra företag hyrts¹⁵¹ in för att hantera en s.k. sintertillväxt, dvs. slaggprodukter som hade ansamlats under tillverkningsprocessen och som störde produktionen. Det gick inte att se hur stor tillväxten var. Flertalet av de inhyrda arbetstagarna vittnade om att de uppfattade det som att det var bråttom med arbetet.

Metoden som användes för att bekämpa sintertillväxten var ny på anläggningen – vattenbegjutning – och innebar att arbetstagarna sprutade stora mängder vatten på tillväxten jämte att hacka på den med ett kopparrör, genom ett mindre hål som skars upp upptill på den mycket heta kalkugnen. Detta ledde, efter några timmars arbete, till en tryckförändring som medförde att frätande kalk och flera hundra grader het ånga vällde ut ur de hål som fanns i ugnen och fyllde hela rummet. ”Allt var en vit dimma” vittnade en arbetstagare. ”Plötsligt [...] blev det bara vitt på våningen under”, vittnade en annan arbetstagare. De arbetstagare som var närmast kalkugnen, G.S. och J.L., blev mest skadade. De fick båda enorma brännskador över hela kroppen. J.L. fick även invändiga frätskador, vilket slutligen ledde till hans död. G.S. fick mycket nedsatt syn och oerhört svåra brännskador.¹⁵² Ytterligare två arbetstagare skadades, men eftersom de befann sig längre från ugnen kunde de fly innan brännskadorna blev livsfarliga.

Skuldfrågan

Metoden som användes kunde inte anses vara vedertagen, eftersom tillvägagångssättet skilde sig på viktiga punkter jämfört med hur vattenbegjutning i vissa fall kunde utföras. Det är inte utrett att just D.G. bestämde att arbetet skulle genomföras genom vattenbegjutning, men metoden är mycket farlig och det gjordes ingen riskbedömning vare sig innan arbetet påbörjades eller efter att den första inhyrda arbetstagaren M.A. skadades. D.G. tillkallade ett

¹⁴⁹ Hovrätten anslöt sig till och hänvisade i stor utsträckning till tingsrättens domskäl.

¹⁵⁰ Den första arbetstagaren som skadades var inhyrda M.A., som fick ”en puff” ånga och kalk i ansiktet och fick ta sig själv till sjukhus. M.A. fick brännskador i ansiktet. Denna händelse hann dock preskriberas innan åtal väcktes.

¹⁵¹ Avtalet mellan de två andra företagen och Nordkalk var inte tillämpligt på arbetet med sintertillväxten, varför Nordkalk hade arbetsmiljöansvaret beträffande detta arbete och de inhyrda arbetstagarna. Arbetstagarna tillhörde olika yrkeskategorier: de var svetsare, elektriker, mekaniker, smeder och murare.

¹⁵² Det kan tilläggas att G.S. inte självmant tog sig ur rummet – en kollega fick dra honom ut därifrån. Det innebär att hans skador hade kunnat bli ännu värre och kanske rentav hade lett till hans död. G.S. var tvungen att genomgå ett flertal amputationer och operationer, även lång tid efter olyckan.

möte efter den första händelsen, men som inte resulterade i någon riskanalys eller vidare instruktioner för arbetet – vilket fortsatte. Vidare var den skyddsutrustning som inhämtades efter mötet otillräcklig, eftersom den inte var anpassad för arbetet ifråga. Tingsrätten menade att denna åtgärd närmast framstår som försvårande eftersom den otillräckliga skyddsutrustningen invaggade arbetstagarna i en falsk trygghet. Det fanns inte heller några nödduschar i anslutning till kalkugnarna, varför skadorna sannolikt förvärrades under tiden de drabbade letade efter vatten att skölja av sig med.

Sammanfattningsvis hade arbetstagarna alltså inte fått någon information om vilken utrustning som behövdes, om arbetsförhållandena samt riskerna med det, eller att en arbetstagare skadats tidigare under dagen. Inte heller hade det kontrollerats att arbetstagarna hade den utbildning eller erfarenhet som krävdes för att utföra arbetet, vilket ingen av dem hade. Vidare hade ingen arbetsplanering eller tidsplanering upprättats för arbetet med sintertillväxten. Metoden att okontrollerat spola stora mängder vatten i den heta¹⁵³ kalkugnen skulle inte ha använts om en seriös riskbedömning hade genomförts – inbegripet ett iakttagande av Nordkalks egna säkerhetsblad och säkerhetsföreskrifter. Det framhölls även att D.G. lät arbetet fortsätta trots kunskapen om en redan inträffad skada tidigare under dagen och därmed den risk för skador som förelåg.

Båda instanser bedömde att D.G:s agerande innefattade ett medvetet risktagande av allvarligt slag jämte grov oaktsamhet. D.G. dömdes för arbetsmiljöbrott genom grovt vållande till annans död i ett fall och arbetsmiljöbrott genom grovt vållande till kroppsskada i tre fall.

Påföljdsfrågan

Hovrätten anslöt sig till tingsrättens påföljdsbedömning. Tingsrätten bedömde straffvärdet till ”närmare 1,5 års fängelse”. Tingsrätten konstaterade att D.G. sedan tidigare är ostraffad samt att det gått mer än fem år sedan händelsen. Dröjsmålet ansågs inte ha berott på vare sig D.G. eller Nordkalk, vilket därför påverkade straffmätningen i mildrande riktning med hänsyn till billighetsskäl. Tingsrätten bedömde att straffmätningens värde därför motsvarar ett års fängelse. Eftersom rätten ska fästa särskilt avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse, framhölls att det inte rörde sig om ett artbrott eller återfall i brott. Tingsrätten menade även att en presumtion för fängelse finns ”om straffvärdet överstiger ett års fängelse”, vilket inte var fallet här. Sett sammantaget menade tingsrätten därför att annan påföljd än fängelse borde väljas. Eftersom det inte fanns anledning att befara att D.G. skulle göra sig skyldig till fortsatt brottslighet bestämdes påföljden till villkorlig dom i kombination med 200 dagsböter.

¹⁵³ Den säkrare metoden att först kallställa och tömma ugnen uppgavs ta längre tid.

Delanalys av straffmätningen

I detta fall aktualiserades en, i princip, fullständig likgiltighet inför de anställdas liv och hälsa. D.G:s grova underlåtenhet ledde till enorm skada. En arbetstagare miste livet, en annan skadades så svårt att livet aldrig kommer att bli detsamma igen och ytterligare tre arbetstagare skadades. Det är viktigt att poängtera att det förelåg en konkret fara för G.S. liv eftersom han inte självmant kunde ta sig ut ur rummet, varför bara tillfälliga omständigheter medförde att hans liv räddades.

När det gäller försvärande omständigheter går det även i detta fall att skönja ett vinstsyfte i bakgrunden till händelserna. Nordkalk förlorade pengar eftersom kvalitén på kalken som producerades inte var fullgod, varför D.G. snabbt behövde få bukt med den kalkugn som var orsaken. Detta medförde att tillvägagångssättet för att hantera sintertillväxten inte riskanalyserades och att arbetstagarna varken hade tillräcklig skyddsutrustning, information eller kompetens för arbetet. Metoden med vattenbegjutning kan inte heller ha varit kostsam eftersom det bara krävdes vatten och ett kopparrör, tvärtom måste metoden ha varit ett kostnadsmedvetet alternativ. Dessvärre resonerade inte varken tingsrätten eller hovrätten kring vilken betydelse Nordkalks ekonomiska bevekelsegrunder hade i förhållande till de beslut som ledde fram till arbetsplatsolyckorna. Tingsrätten framhöll dock det försvärande i att tillhandahålla skyddsutrustning som inte tjänade sitt syfte.

D.G. dömdes till grovt arbetsmiljöbrott, vilket får betraktas som ovanligt. Ändock dömdes han till villkorlig dom i kombination med dagsböter. Tingsrättens resonemang härom är intressant, eftersom rätten med hänsyn till den långa tid som hade gått sedan arbetsplatsolyckorna inträffade reducerade straffvärdet från ett och ett halvt års fängelse till ett års fängelse, varför straffmätningensvärdet därför blev ett års fängelse. Tingsrätten uttalade i samband med detta att det finns en presumtion för fängelse ”om straffvärdet överstiger ett års fängelse”, vilket inte är helt korrekt. Det finns en presumtion för fängelse om straffvärdet är *ett år – eller mer*.¹⁵⁴ Det är dock korrekt att det inte rör sig om ett s.k. artbrott och att D.G. inte återfallit i likartad brottslighet. Straffvärdet, och sedermera straffmätningensvärdet, var dock tillräckligt för att bryta presumtionen mot fängelse. Visserligen var uttalandet i förarbetena inte tänkt att användas så kategoriskt, det skulle snarare utgöra ett riktmärke. Ettårspresumtionen har dock vunnit stor mark och det får betecknas som anmärkningsvärt att ingen av instanserna mer utförligt resonerade kring det höga straff(mätning)svärdet betydelse för påföljdsvalet i detta fall. Det är på intet sett meningen att propagera för frihetsberövande straff, men utifrån de förutsättningar som svensk rätt erbjuder samt utifrån rättsprinciper som likhet inför lagen går påföljdsvalet att ifrågasättas. Sannolikt spelade den långa tiden sedan brotten begicks en betydande roll, liksom det faktum att det rörde sig om en annars laglydig och socialt integrerad medborgare som utpekades som ansvarig – motsatsen till en ideal gärningsperson. Även det faktum att brotten begicks i en legitim affärsmässig kontext samt eftersom de inte bedömdes ha ekonomiska motiv, spelade sannolikt roll.

¹⁵⁴ Se avsnitt 4.2. Se även t.ex. Jareborg & Zila s. 146–147. De pekar på att praxis har utvecklats på så vis att ett års straffvärde i princip per automatik innebär att fängelse utdöms.

6 Analys

I detta kapitel ska resultatet analyseras mer ingående. Det är därför lämpligt att påminna om arbetets frågeställningar, nämligen:

- *Kan teorier om ekonomisk brottslighet förklara den straffmätning som utförs i fall där någon har förolyckats på en arbetsplats?*
- *Kan straffmätningen i dessa fall anses skälig ur ett brottsofferperspektiv?*

6.1 Straffmätningen för atypiska gärningspersoner

Arbetsmiljölagen syftar till att utgöra ett allmänt rättsligt skydd för arbetstagares liv och hälsa. Spontant är det ingen som motsäger sig att arbetstagare inte ska behöva riskera sina liv eller sin hälsa, eller att de ska ha en meningsfull tillvaro på sina arbetsplatser. Företags vinstsyfte kan emellertid utgöra en konkurrerande roll i förhållande till en säker arbetsmiljö. Företag ses som viktiga samhällsfunktioner och åtnjuter därför stor legitimitet och makt. Det är som nämnt bl.a. därför som arbetarskyddslagar tillkom – som ett sätt att balansera det aktiebolagsrättsliga vinstsyftet som företag i princip uteslutande arbetar utifrån och som inte tar hänsyn till liv och hälsa. Som visat under avsnitt 1.6 kan detta vinstsyfte ta sig många uttryck, t.ex. kostnadsbesparingsåtgärder beträffande säkerhetsanordningar eller arbetsmängden som påförs arbetstagarna, vilket kan få mycket allvarliga konsekvenser. Arbetsmiljörättens skyddsintressen i stort – arbetstagarnas liv och hälsa – tappas emellertid bort i själva straffmätningen, eftersom mycket kraft läggs på resonemang kring de specifika¹⁵⁵ föreskrifter som den arbetsmiljöansvariga har försummat och inte på den mer allmänna skyldigheten att tillgodose arbetstagarna en arbetsmiljö som inte kränker rätten till liv och hälsa.¹⁵⁶ Denna allmänna skyldighet som alltså är så viktig för att hålla vinstsyftet i schack. Naturligtvis ska specifika lagrum och föreskrifter som arbetsgivaren inte ha följt återopas, inte minst för att det rör sig om straffrätt – den tilltalade ska förstå vad som föranleder åtalet. Om den tilltalade därefter anses skyldig och det är tid att mäta ut straffet, menar jag att försummelsen av den mer allmänna skyldigheten att sörja för att arbetsmiljörättens skyddsintressen inte kränks, borde uppmärksammas i högre grad. Särskilt eftersom den arbetsmiljöansvariga har en garantställning och aktivitetsplikt.¹⁵⁷ Risken är annars att arbetsmiljöbrott uppfattas bero på ”olyckliga överträdelser” av specifika arbetsmiljörättsliga föreskrifter – det blir på så vis mer fränkopplat det moraliskt förkastliga att inte proaktivt skydda arbetstagarnas rätt till liv och hälsa.¹⁵⁸ Vid straffvärdebedömningen bör därför

¹⁵⁵ Arbetsmiljöbrottens ”komplicerade karaktär” kan vara en del av anledningen till att åklagarna är mycket specifika i gärningsbeskrivningen. Angående komplexiteten se mer nedan.

¹⁵⁶ Denna allmänna skyldighet återfinns även i 3 kap. 2 § arbetsmiljölagen, se kapitel 2.

¹⁵⁷ Se avsnitt 5.2.

¹⁵⁸ Se kapitel 2.

större hänsyn tas till de viktiga skyddsintressena som har kränkts, vilket även 29 kap. 1 § 2 st. brottsbalken föreskriver.

I kapitel 5 gavs det konkreta exempel på straffvärdebedömningen och straffmätningen beträffande arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död. Det som är slående för de fall som har behandlats i uppsatsen är att gärningspersonernas underlåtenhet har varit stor och varat under en längre tidsperiod, samt fått mycket allvarliga konsekvenser. Straffmätningen (och den inbegripna straffvärdebedömningen) får emellertid, som nämnt, betraktas som otillfredsställande. Ytterligare en anledning till detta är att *arbetsmiljöbrotten och dess gärningspersoner betraktas på samma sätt som om det vore traditionell brottslighet det rörde sig om* – vilket får konsekvenser för domstolens bedömning. En person som bryter mot arbetsmiljörättslig lagstiftning och därigenom vållar allvarlig skada långt ifrån hen själv, har ett helt annat utgångsläge än en person som begår brott där interpersonella moment ingår. Trots det är perspektivet på arbetsmiljöbrott detsamma som vid traditionell brottslighet, och då uppstår en blindhet inför det faktum att det *inte rör sig om olyckor*. Jag menar att det alltså inte är brottstypernas eventuella olikheter eller kontexten *i sig* som leder till eller meriterar en viss straffmätning – det är istället det sätt på vilket rättsväsendets aktörer betraktar och hanterar arbetsmiljöbrotten, inbegripet fixeringen vid straffrättens narrativa mönster, som leder till den straffmätning som finns på området.¹⁵⁹ Om det rekommenderas, som visat i kapitel 2, att utredningen som följer på en arbetsplatsolycka inte ska uppehålla sig vid ”skuldfrågan”, är förhållningssättet redan där ämnat att försvåra en eventuell lagföring av den arbetsmiljöansvariga. Sammantaget verkar det finnas en viss acceptans och uppgivelse inför att finna de ansvariga,¹⁶⁰ vilket alltså, enligt teorier om ekonomisk brottslighet, bottnar i den (felaktiga) uppfattningen att gärningspersoner är uteslutna i dessa sammanhang. Återigen handlar det alltså om perspektivet, såväl på brotten som på de ifrågasattade gärningspersonerna och brottsoffren. Detta kan kanske uppfattas som hårklyverier, men om det istället hade varit så att *kontexten i sig* meriterade en viss straffmätning, hade straffmätningen framstått som ”ofrånkomlig” och svårare att ifrågasätta. Om straffmätningen emellertid, företrädesvis enligt teorier om ekonomisk brottslighet,¹⁶¹ beror på hanteringen och uppfattningen av olika brottstyper innebär det att straffmätningen för arbetsmiljöbrott på goda grunder kan ifrågasättas.

Vidare behöver den påstådda komplexiteten adresseras. Arbetsmiljöbrott är enligt min uppfattning inte fullständigt okomplicerade, bl.a. sett i ljuset av den lagtekniska konstruktionen som kräver utredning i flera led. Komplexiteten kan även höra samman med den, sett i förhållande till traditionell brottslighet, begränsade kunskapen på området. Som visat under avsnitt 3.4, genom Jönssons resonemang, kan komplexiteten även ha att göra med straffrättens narrativa mönster, vilket kräver ett *sammanhållet brott* i entiteterna tid, rum och ansvarssubjekt. Inom detta narrativa mönster får arbetsmiljöbrott det svårare än traditionell brottslighet eftersom det beträffande den förra brottstypen snarare

¹⁵⁹ Det blir vidare problematiskt om gärningen (underlåtenheten) kontextualiseras, samtidigt som straffrättens strikta narrativa mönster i övrigt tillämpas.

¹⁶⁰ Se t.ex. kapitel 1.

¹⁶¹ Samt även teorier om ideala brottsoffer och gärningspersoner, se avsnitt 1.5 samt nästa avsnitt. Nämda teorier överlappar varandra i viss mån.

rör sig om skeenden. Detta går emellertid att hantera om perspektivet på och förståelsen för brottsligheten vidgas. Resultatet blir annars att vissa typer av (mycket) klandervärda gärningar plötsligt oförtjänt står utanför straffrätten, eller behandlas oförtjänt mildt. Vidare kan, som Jönsson anför, den uppfattade komplexiteten bero på att gärningar som utgör ekonomisk brottslighet kontextualiseras på ett sätt som är främmande för traditionell brottslighet.¹⁶² När sammanhanget som gärningen befinner sig i måste beaktas, medför det att gärningen blir mer komplicerad och gärningspersonen svårare att finna. Beträffande traditionell brottslighet bestraffas gärningen dock i ett ”socialt och samhälleligt vakuum”, vilket alltså utgör en radikal dekontextualisering av gärningen. Jag menar att Jönssons poäng är god och att den har betydelse även i praktiken – hänsyn verkar tas till den kontext som underlåtenheten härrör från,¹⁶³ trots att arbetsgivaren har såväl en garantställning som en aktivitetsplikt och trots att, exempelvis, en persons sociala utslagenhet aldrig hade beaktats i förhållande till huruvida en gärning ska betraktas som stöld.

En viss kontextualisering menar jag dock behövs, för att förstå gärningspersonernas ekonomiska bevekelsegrunder och därmed de försvårande omständigheterna. Det behöver emellertid *inte* innebära att samtliga gärningsomständigheter måste kontextualiseras. Även vinstsyftet har dock omtalats som komplext att föra i bevisning beträffande arbetsmiljöbrott, se t.ex. avsnitt 1.6. Det kan därför bli extra bekymmersamt om vinstsyftet är svårt att påvisa, eftersom arbetsmiljöbrott betraktat separat från vinstsyftet mister en del av sin klandervärdhet – såsom anförts är det sällan så att det finns ett direkt uppsåt att skada arbetstagarna,¹⁶⁴ istället verkar det röra sig om allvarliga följder som uppstår i kölvattnet av produktionskrav och vinstkrav. Det är dock mycket intressant att ett vinstsyfte faktiskt uppmärksammas även i förarbetena, men alltså inte beaktas i praktiken – bevisvärigheter eller ej. Det tyder på att kunskapen kring förekommande bevekelsegrunder beträffande arbetsmiljöbrott behöver öka även i praktiken. Vidare kan den långa utredningstiden tala för att det i viss mån rör sig om komplexa mål. Dock kan tidsutdräkten ifrågasättas eftersom antalet utredare och tillgången till kompetens på området är begränsad. Därför rör det sig alltså snarare om ett underprioriterat område – hade det funnits fler (kompetenta) utredare hade utredningarna troligen inte tagit så lång tid som de gör i nuläget.¹⁶⁵

Vidare menar jag att det faktiskt går att skönja ett vinstsyfte i de refererade fallen. Genom domskälen framträder bevekelsegrunder som har att göra med företagets ekonomi, produktionskrav och produktionskvalitet.¹⁶⁶ Arbetssättet som tillämpades i Nordkalk-fallet riskanalyserades inte eftersom det behövde gå fort; kalkugnen behövde repareras eftersom Nordkalk förlorade pengar. Vidare måste den tillämpade arbetsmetoden ha varit av det billigaste slaget, allt som behövdes var ett kopparrör och vatten. Att låta kallställa samt tömma ugnen

¹⁶² Se avsnitt 3.3.

¹⁶³ Se t.ex. kapitel 2.

¹⁶⁴ Snarare ett visst ointresse (vilket *kan* tyda på likgiltighet, eller åtminstone medvetet risktagande) angående huruvida arbetsmiljön är erforderligt säker. Beträffande medveten oaktsamhet räcker det, som nämnt under avsnitt 3.2, att gärningspersonen åtminstone *misstänkt* att handlandet (eller underlåtenheten) kunde resultera i en viss effekt. Se mer nedan.

¹⁶⁵ Se t.ex. kapitel 1.

¹⁶⁶ Se t.ex. avsnitt 1.6.

hade förmodligen tagit mycket längre tid – tid som Nordkalk inte hade råd med. I fallet Cascades Djupafors rörde det sig om en stressande arbetsmiljö där produktionskvaliteten påverkades av de återkommande driftstörningarna. Arbetstagarna var därför tvungna att arbeta på ett riskfyllt sätt för att söka undvika produktion av sämre varor, vilka inte kunde säljas till fullpris. Om maskinen fortfarande var igång medan driftstörningarna åtgärdades behövde produktionen inte stoppas. De åtgärder som slutligen infördes, och som numer omöjliggör det riskfyllda arbetssättet, verkar ha varit av det dyrare slaget. I fallet Munksjö Paper sköts en livsviktig reparation upp under ett stort antal månader. Jag menar att de nyssnämnda omständigheterna visar på att de ekonomiska intressena går ut över arbetstagarnas säkerhet, och att detta borde behandlas som en försvårande omständighet. Detta kan göras utanför de exemplifierade försvårande omständigheterna, eller så kan det betraktas som mycket hänsynslöst enligt 29 kap. 2 § 2 p. brottsbalken. Domstolen ska som nämnt ex officio beakta försvårande omständigheter som framträder genom målets gång, vilket har betydelse för straffvärdet och i förlängningen påföljdsvalet.

Det är genom rättsfallen som behandlats även tydligt att de ansvariga menar att det inte alls var förutsebart att effekten skulle inträffa, medan det från ett utomstående perspektiv är precis tvärtom – det har rört sig om arbetsförhållanden som i princip *närsombelst* hade kunnat leda till en allvarlig, eller rentav dödlig, arbetsplatsolycka. Jag menar att det inte är ”rena tillfälligheter” som avgör om en svårare eller lättare arbetsplatsolycka inträffar.¹⁶⁷ En sådan diskurs får det att framstå som att ingen ansvarar över omständigheterna som ledde fram till arbetsplatsolyckan, när de i själva verket inte sällan är fullt kontroller- och hanterbara redan innan. Visst är det emellertid så att arbetstagarens självbevarelsedrift kan spela roll för hur allvarlig skadan blir, men säkerheten ska inte vara avhängig den enskilda arbetstagarens instinkt och snabba reaktion. Att det inte sällan rör sig om slumpen borde även det ses som försvårande vid straffvärdebedömningen, särskilt med tanke på att arbetstagare har rätt att känna sig trygga på den plats de spenderar en stor del av sin vakna tid på.

Påståendet att olika förhållanden – däribland tekniska faktorer, mänskligt handlande och ledning av verksamheten –¹⁶⁸ kan ha samverkat till arbetsmiljöbrottet utgör en kontextualisering av gärningen, vilken medför att den ansvariga uppfattas ha mindre skuld i det inträffade. Här vill jag även poängtera att ledningen av verksamheten är till för att utöva kontroll och säkerhet över just olika sådana ”faktorer”. Såsom framhölls av hovrätten i målet Cascades Djupafors har arbetsgivaren bl.a. en aktivitetsplikt. Denna plikt är långtgående och inkluderar att se till att tillämpade arbetssätt och ”tekniska faktorer” inte leder till arbetstagares död. Även invändningen om att oaktsamhetsbrott alltid bör bedömas mildare än uppsåtsbrott kan nyanseras, enligt vad som framgick under avsnitt 1.6 och avsnitt 3.2. I förarbetena till miljöbalken uttalades alltså att det som en teoretisk utgångspunkt bör vara så att ett uppsåtligt handlande bedöms strängare än ett oaktsamt, men att det i det enskilda fallet kan vara lika straffvärt att *medvetet strunta i att vara noggrann och omsorgsfull*. Det är just sådana fall som arbetsmiljöbrott utgör – fall där de arbetsmiljöansvariga har struntat i att

¹⁶⁷ Se avsnitt 3.1.

¹⁶⁸ Se kapitel 2.

vara noggranna och omsorgsfulla om sina arbetstagares arbetssituation, eventuella risker och tillbud. Som högt uppsatt inom ett företag ställs det högre krav på att känna till lagenliga och branschenliga skyldigheter, vilka ska efterföljas i praktiken. Om en chef ignorerar livsviktig information, går det inte att tala om, åtminstone, ett medvetet risktagande? Att som arbetsmiljöansvarig inte ställa de frågor som krävs och inte sätta sig in i den arbetskultur som råder borde inte kunna utgöra grund för att sedan framställa sig som omedveten om de livsfarliga risker som arbetstagarna dagligen var tvungna att hantera. Det är i viss mån förståeligt att inte vilja adressera eventuell likgiltighet, eller ens grov oaktsamhet, när det gäller arbetsmiljöbrott. Att en arbetsgivare medvetet skulle riskera sina arbetstagares liv är inget vi vill kännas vid, det vore alltför makabert. Det är förmodligen därför som arbetsmiljöbrottets konstruktion utesluter uppsåt som rättslig grund.¹⁶⁹ Trots det menar jag att de omständigheter som återfinns i de återgivna fallen faktiskt tyder på att risktagandet var medvetet. Följaktligen menar jag att ett sådant förhållningssätt är mer klandervärt än vad gällande praxis beträffande arbetsmiljöbrott ger uttryck för.

Brott som begås i näringsverksamhet och som stör den fria marknaden eller fria konkurrensen – dvs. har mer tydliga ekonomiska motiv – behandlas annorlunda än arbetsmiljöbrott. Jag menar att även ett otillräckligt riskanalyserande gällande säkerhetsfrågor ska betraktas som oseriöst företagande. Beträffande arbetsmiljöbrott leder det oseriösa företagandet till konkret fara för liv och hälsa för de anställda, varför jag ställer mig frågande till den straffmätning som gärningspersonerna i dessa fall får. I sammanhanget kan det påminnas om att näringsförbud inte sällan yrkas för de fall det rör sig brott innefattande ”oseriöst företagande”. Näringsidkaren kan då dömas både till frihetsberövande straff och näringsförbud. I förarbetena nämns alltså arbetsmiljöbrott såsom grund för näringsförbud, men det har aldrig dömts ut.¹⁷⁰ Jag menar att det delvis beror på att orsaken till att arbetsmiljöbrotten begås inte anses vara oseriöst företagande, utan snarare ”dumdristighet” beträffande säkerhetsfrågor. Detta är i grunden en värderingsfråga – hur viktig är en god hantering av arbetsmiljön, i förhållande till det ekonomiska styret av ett företag? Hur viktig är en god och säker arbetsmiljö i förhållande till ett bolags vinstsyfte? Om en god arbetsmiljö uppvärderas och betraktas som en vinst i sig hade det troligen gynnat såväl arbetstagarna som företaget.

Påföljdsbestämningen ska som bekant ske efter att straffvärdet har bedömts. Hur straffet ska gestalta sig blir således den efterföljande frågan och här ska individualpreventiva faktorer få utrymme. Här är tanken, som redogjorts för i kapitel 4, att påföljden ska söka ”komma tillrätta med” den dömdes uppvisade personliga och sociala problem. Den sociologiska skolan lever alltså i viss mån kvar, vilket framgick även i Straffvärdereformen. Det kan därför påminnas om vad som uttalades i utredningen till 1939 års lag om villkorlig dom, som ju starkt baserade sig på den sociologiska skolan, nämligen att ”ökad kännedom om brottslighetens orsaker och brottslingarnas personliga beskaffenhet” pekade på att behandling under friare former var önskvärdt. När det här talas om *brottslighetens orsaker* och *brottslingarnas personliga beskaffenhet*, var det sannolikt inte chefer tillika arbetsmiljöansvariga som utredningen föreställde sig. Istället verkar

¹⁶⁹ Här avses ”brottsbalkssidan” av brottet.

¹⁷⁰ Se avsnitt 1.6.

det ha varit den stereotypiska gärningspersonen som utredningen hade i åtanke, vilken alltså skiljer sig markant från de gärningspersoner som aktualiseras i mål om arbetsmiljöbrott. Att statliga utredningar och propositioner sedan lång tid tillbaka till stor del verkar utgå ifrån en stereotypiserande gärningsperson, menar jag, med hänvisning till teorier om ekonomisk brottslighet, påverkar hur arbetsmiljöbrott beivras.

En stor del av villkorlig doms tidiga existensberättigande har varit att ge den dömda en andra chans att komma tillrätta med sitt liv, att bli arbetsför och att leva under ordnade omständigheter. Såsom visat i kapitel 4 lever dessa tidiga idéer i stor utsträckning kvar. Att det enligt gällande rätt föreskrivs att den dömda under prövotiden ska vara skötsam och efter förmåga försöka försörja sig, verkar alltså härröra från tanken att tilltalade allt som oftast har sociala och ekonomiska bekymmer som de under vissa förutsättningar borde få en andra chans att ordna upp. Detta är intressant i förhållande till ekonomisk brottslighet; som redogjorts för under avsnitt 1.6 är dessa lagöverträdare säregna på så vis att de lever ordnade liv med välbetalda arbeten, goda sociala kontakter och i en i övrigt god anpassning till samhällets normer.¹⁷¹ Straffrättsligt sett finns det alltså dels inget som behöver åtgärdas, dels inget brottsregister som enligt gällande rätt hade kunnat leda till en annan straffmätning.

Villkorlig dom har även kontinuerligt betraktats som en påföljd för främst de s.k. tillfällighetsbrottslingarna. Denna uppfattning har funnits med sedan institutet infördes i svensk rätt och återupprepades i Straffvärdereformen. De bärande tankarna för villkorlig dom är, återigen, att den dömda ska motiveras att leva ett hederligt och socialt ordnat liv genom att få en mildare påföljd, i kombination med straffrättslig press att om villkoren inte efterföljs finns det en risk att en annan påföljd sätts in istället. Gärningspersonerna som aktualiseras i mål om arbetsmiljöbrott kan inte uppfattas som en del i målgruppen för villkorlig dom, eftersom incitamenten att leva hederligt och socialt ordnat – bl.a. annat för att en påföljdsomvandling inte ska komma ifråga – inte gör sig aktuella om gärningspersonen redan lever ett sådant liv. För dessa gärningspersoner kommer det alltid att finnas omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än t.ex. fängelse. Det som skulle kunna komma i vägen är straffvärdet, men eftersom inte ens det frapperande Nordkalk-fallet ledde till en annan straffmätning är det svårt att föreställa sig ett fall som faktiskt hade resulterat i ett frihetsberövande straff.¹⁷² Om den villkorliga domen inte har en faktisk repressiv verkan på atypiska gärningspersoner, vilket den som bekant är tänkt att ha, är det skäligt att ifrågasätta om någon allmän- eller individualprevention överhuvudtaget uppnås.

Som visat betraktades fängelse länge som en, med Jareborg & Zilas ord, ”dålig påföljd”. Jareborg & Zila ville emellertid poängtera att villkorlig dom ”förstås” har en ”liten trovärdighet som proportionell reaktion på mera allvarlig

¹⁷¹ Jfr återigen Kolmården-fallet (B 442–15) där tingsrätten dömde den zoologiska chefen för grovt arbetsmiljöbrott. Där uttalades: ”Av utredningen om hans personliga förhållanden framgår att han lever under ordnade förhållanden och att något övervakningsbehov inte föreligger”.

¹⁷² Den långa utredningstiden spelade som nämnt en större roll, och det kan ha varit så att domstolen med hänsyn till dröjsmålet försökte undvika ett frihetsberövande straff.

brottslighet”. Jag menar att arbetsmiljöbrott utgör just vad som kan betecknas ”mera allvarlig brottslighet”. Gärningspersonerna i dessa fall har både haft förmåga och tillfälle – ofta sedan lång tid tillbaka – att sätta sig in i de risker som finns på ifrågavarande arbetsplatser samt i de bestämmelser som arbetsmiljöansvaret kräver av dem. Arbetsmiljöverket har dessutom gjort det förhållandevis enkelt att ta reda på vad som krävs av en arbetsmiljöansvarig. Eventuellt kan den villkorliga domen vara skadlig för atypiska gärningspersoners karriärer, eventuellt påverkar den inte karriären alls. Exempelvis är den dömda platschefen i Nordkalk-fallet nu platschef på en annan stor koncern inom kalkbranschen och den dömda produktionschefen i Munksjö Paper-fallet är teknisk chef på samma bolag där arbetsmiljöbrottet inträffade. Detta kan alltså bero på att arbetsmiljöbrott verkar betraktas som mer frikopplat från moraliskt klander än vad traditionell brottslighet är. I sammanhanget kan påpekas att det måste vara ovanligt att hitta formuleringar som tydligt understryker att en specifik lagöverträdelse är ”såväl moraliskt förkastlig som kriminell”.¹⁷³ Vidare kan det tydliggöras att jag inte allmänt förespråkar frihetsberövande straff, eftersom jag instämmer i att det är en ”dålig påföljd” och att det inte gynnar samhället.¹⁷⁴ Frågan är emellertid vilket ”straff” som hade varit kännbart för atypiska gärningspersoner. Sett till de alternativ som enligt gällande rätt är praktiskt möjliga hade näringsförbud varit ett kännbart (i bemärkelsen repressivt) alternativ. Det vore därför intressant och önskvärt om det prövades i domstol.

Sammanfattningsvis menar jag alltså att teorier om ekonomisk brottslighet, i alla fall till stor del, kan förklara den straffmätning som görs. Detta påverkar i sin tur brottsoffrens möjlighet till skälig rättslig upprättelse, vilket adresseras under nästa avsnitt.

6.2 Straffmätningen betraktad ur ett brottsofferperspektiv

Perspektivet på arbetsmiljöbrott har betydelse även för brottsoffren och deras rättsliga upprättelse. Det faktum att händelseförlopp beskrivs på ett mer kliniskt och konstaterande vis i domskäl menar jag får konsekvenser framförallt för atypiska brottsoffer. Det är därför viktigt att behålla brottsofferperspektivet: arbetstagare som dör på arbetsplatser till följd av arbetsmiljöansvarigas underlåtenhet, är lika mycket offer för brott som någon som skjuts ihjäl. Det faktum att arbetsplatsolyckorna omtalas och beskrivs som just ”olyckor”, får även det betydelse för hur brottsoffren uppfattas – intuitivt korrelerar en olycka inte med brottsoffer och gärningspersoner. En olycka är något som har skett utom någons kontroll. Det får till följd att ifrågavarande brottsoffer får det svårare att faktiskt hävda sin status som brottsoffer, vilket i sin tur kan påverka deras rättsliga upprättelse.

¹⁷³ Se kapitel 2.

¹⁷⁴ Givetvis beror det dock på situationen ifråga.

Brottsoffrens relation till gärningspersonen spelar även den roll. Gärningspersonerna i dessa fall är alltså inte okända för arbetstagarna, och de har ingen anledning att frukta dem. Gärningspersonerna uppfattas vidare inte som antisociala, hänsynslösa människor. Tvärtom går det att ömma för dem – det var ju bara en olycka, vilket alla inblandade får lida av. Christies poäng om att samhällets, och i förlängningen rättsväsendets, reaktion på brottslighet, gärningspersoner och brottsoffer varierar beroende på hur mycket ifrågasvarande part överensstämmer med den dominerande bilden av parten, gör sig särskilt påmind här.¹⁷⁵

Visserligen är det så att arbetstagarna i dessa fall utför en legitim aktivitet – de arbetar. Att arbetsplatsen är särskilt riskfylld eller att arbetsmetoden är riskfylld, innebär dock att legitimiteten i viss mån minskar. Arbetstagarens handlande i samband med utövandet av arbetsuppgiften får en större betydelse och kan angripas. Detta trots att även handlande i strid med arbetsgivarens instruktioner inte ska ligga arbetstagaren till last, vilket alltså innebär att arbetsgivaren ska omöjliggöra ett hälsovådligt arbetssätt. Det finns som nämnt exempel där arbetstagare som mist livet eller allvarligt skadats blivit ifrågasatta och beskyllda för medvållande. Exempelvis i fallet Vallviks bruk där det tillämpade, och uppmärksammade, arbetssättet sedan 15 år tillbaka ansågs ”okänt” för arbetsgivaren. Det innebar i sin tur att det riskfyllda arbetssättet ansågs vara arbetstagarens ansvar; arbetstagaren försatte sig själv i den livsfarliga situationen och skulle därför inte få någon upprättelse. I fallet Munksjö Paper menade den arbetsmiljöansvariga att arbetstagaren inte borde ha utfört arbetet på det sätt som han gjorde, vilket implicerade att arbetstagaren själv medverkade till sin död. Det blev emellertid, genom utredningen i målet, tydligt att arbetstagarna inte hade uppfattat att det rörde sig om ett så pass bräckligt tak och därmed en konkret fara för liv. Härtill kan påminnas om att den enda säkerhetsåtgärden som ordnades var plastavspärningsband. Vidare, om en arbetstagare uppfattas som ”tanklös” efter en arbetsplatsolycka, beror som nämnt ”tanklösheten” sannolikt på bristfällig kunskap och/eller bristfällig information från arbetsgivarhåll. Såsom Iseskog anförde är det rimligt att förutsätta att arbetstagaren inte önskade utsätta sig själv för den livsfarliga risken.

Det finns emellertid exempel där domstolen har tydliggjort att arbetstagaren inte kan beskyllas för sitt handlande, t.ex. i fallet Cascades Djupafors. I det nämnda fallet rörde det sig som bekant om återkommande problem med den ifrågasvarande maskinen, vilket sedan tidigare hade resulterat i allvarlig skada hos en arbetstagare. Ändå dröjde det till efter en annan arbetstagares död innan tillräckliga säkerhetsåtgärder vidtogs. Likaså i fallet Nordkalk, där de inhyrda arbetstagarna var mycket unga och oerfarna gällande det oerhört riskfyllda arbetet och bl.a. därav inte ansågs ha medverkat till det som hände. Trots att det i Nordkalk-fallet dömdes till grovt brott resulterade straffmätningen i samma påföljd som regelmässigt döms ut. Även om arbetstagaren inte blir beskylld för medvållande, finns det alltså andra hinder i vägen för en skäligen rättslig upprättelse, vilka bemöttes i det förra avsnittet.

¹⁷⁵ Christies poäng överlappar alltså i viss mån med resonemang som utgår ifrån teorier om ekonomisk brottslighet, vilka analyserades i det förra avsnittet.

I förarbetena påpekades att det i mycket få fall har dömts till grovt arbetsmiljöbrott.¹⁷⁶ Det verkar krävas snudd på likgiltighet inför effekten för att ett grovt brott ska vara för handen, sett i ljuset av bl.a. Nordkalk-fallet. Det påpekades även att domare ”i mycket liten utsträckning” kommer i kontakt med arbetsmiljöbrott. Om så är fallet innebär det en kunskapslucka hos rätten, vilket kan medföra att rättspraxis, även från underinstanser, får ett ännu större genomslag. Det kan i sin tur innebära att en nyansering av fallen blir svårare att åstadkomma, vilket kan påverka brottsoffrens möjlighet till rättslig upprättelse. Att det regelmässigt utdöms villkorlig dom och dagsböter, även när underlåtenheten uppfattas som graverande och effekten består i arbetstagares död eller mycket svåra skada, kan rimligen uppfattas som ett oproportionerligt och onyanserat straff. Som visat i det förra avsnittet bör straffvärdet uppvärderas, vilket får betydelse för straffmätningen. Tanken med att införa ett eget lagrum för arbetsmiljöbrott var dessutom att straffvärdet skulle markeras och att brotten skulle tas på allvar. Trots det menar jag att domstolarnas resonemang kring straffvärdet inte sällan är relativt försiktigt, vilket får betydelse för straffmätningen. Det hade således varit önskvärt med en nyansering av såväl straffvärdemätningen som straffmätningen.¹⁷⁷

Arbetsmiljöbrottens kontextualisering samt stereotypa uppfattningar om vad som utgör brott, brottsoffer och gärningspersoner får alltså även här ett ogynnsamt genomslag, vilket som visat kan analyseras genom Christies teorier om brottsoffer. Sammantaget menar jag att straffmätningens skälighet kan ifrågasättas ur ett brottsofferperspektiv.

¹⁷⁶ Vilket även har framförts i media, efter olika granskningar. Se kapitel 1 och avsnitt 3.2.

¹⁷⁷ Jfr avsnitt 4.1.

Referenslista

Offentligt tryck

Propositioner

- Proposition 2018/19:164 *Skärpta straffrättsliga sanktioner mot företag*
- Proposition 2009/10:147 *Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.*
- Proposition 2005/06:182 *Miljöbalkens sanktionsystem, m.m.*
- Proposition 2000/01:85 *Förberedelse till brott m.m.*
- Proposition 1990/91:140 *Arbetsmiljö och rehabilitering*
- Proposition 1987/88:120 *Om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval)*
- Proposition 1976/77:149 *Om arbetsmiljölag m.m.*
- Proposition 1931:40 *Med förslag till lag angående ändring i vissa delar av lagen av lagen den 29 juni 1912 (nr 206) om arbetarskydd*

Statens offentliga utredningar

- SOU 2012:34 *Nya påföljder*
- SOU 2012:84 *Näringsförbud – tillsyn och effektivitet*
- SOU 2008:85 *Straff i proportion till brottets allvar*
- SOU 2004:37 *Miljöbalkens sanktionsystem och hänsynsregler*
- SOU 1988:3 *Arbetsolycka – olycka eller arbetsmiljöbrott*
- SOU 1956:55 *Skyddslag*
- SOU 1937:38 *Betänkande med förslag till lag om villkorlig dom m.m.*

Departementsserien

- Ds 2007:31 *Skärpt straff för vållande till annans död*

Övrigt offentligt tryck

- Croall, Hazel, *Lurad och förgiftad – att avslöja utsatthet för ekobrott*, Brå, Stockholm, 2004
- Ekström, Louise (red.), *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007 Kapitel: Ekonomisk brottslighet*, Brå, Stockholm, 2008
- Estrada, Felipe m.fl., *Arbetsmiljöbrottens omfattning, struktur och utveckling*, Arbetsmiljöverket, Stockholm, 2013

Få fälls för arbetsmiljöbrott, Arbetsmiljöverkets pressmeddelande den 11 april 2013

Jermsten, Per m.fl., *Nytt straffsystem: idéer och förslag*, Liber förlag/Allmänna förlaget, Brå, Stockholm, 1977

Om olika brottstyper: Arbetsmiljöbrott, Åklagarmyndigheten
<https://www.aklagare.se/om-brottsligheten/olika-brottstyper/arbetsmiljobrott/> Hämtad den 2019-12-20.

RättsPM 2017:1 – *Uppsåt*, Åklagarmyndighetens rättsavdelning, 2017

Systematiskt arbetsmiljöarbete: Arbetsmiljöverkets föreskrifter om ändring i Arbetsmiljöverkets föreskrifter (AFS 2001:1) om systematiskt arbetsmiljöarbete, Arbetsmiljöverket, publikationsservice, Solna, 2003

Statistik om dödsolyckor i arbetet, Arbetsmiljöverket, 2018
<https://www.av.se/arbetsmiljoarbete-och-inspektioner/arbetsmiljostatistik-officiell-arbetskadestatistik/statistik-om-dodsolyckor-i-arbetet/>
Hämtad den 2019-11-10.

Statistik utifrån brottstyper: mord och dråp, Brå, 2018
<https://www.bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/mord-och-drap.html>
Hämtad den 2019-11-10.

Litteratur och tidningsartiklar

Abdelzadeh, Hewa, *Antalet dödsfall på jobbet ökar*, publicerad i SR Nyheter den 10 januari 2019
<https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=7129357>
Hämtad den 2019-12-20.

Aspelin, Erland, ”Straffets grunder — historisk bakgrund”, i *SvJT* 1999 s. 108–131

Bergqvist, Martin, *Ekonomisk brottslighet: En genomgång av begreppet*, Stockholms universitet, Stockholm, 2001

Borgeke, Martin & Månsson, Catharina, *Studier rörande påföljdspraxis m.m.*, sjätte upplagan, Jure, Stockholm, 2018

Borgeke, Martin, ”Reglerna för påföljdsbestämning — en juridik i förändring”, i Flodgren, Boel, m.fl. (red.), *Svensk juristtidning 100 år*, första upplagan, Iustus förlag, Uppsala, 2016

Bäcklund, Agneta, ”Böter som alternativ och komplement till andra påföljder — praktiska frågor”, i *SvJT* 2003 s. 264–277

Christie, Nils, ”Det idealiska offret”, i Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.), *Det motspänstiga offret*, Studentlitteratur, Lund, 2001

Efendić, Negra, *Polisen kritisk till Arbetsmiljöverket*, publicerad i SvD Näringsliv den 24 juli 2014

<https://www.svd.se/polisen-kritisk-till-arbetsmiljoverket>

Hämtad den 2019-12-12.

Flyvbjerg, Bengt, ”Fem missförstånd om fallstudieforskning”, i *Statsvetenskaplig tidskrift*, Vol 106 Nr 3, 2003

Hedman, Elisabeth, *Polisen svarar fackens kritik*, publicerad i NSD den 29 april 2016

[https://www.nsd.se/nyheter/lulea/polisen-svarar-fackens-kritik-](https://www.nsd.se/nyheter/lulea/polisen-svarar-fackens-kritik-10005307.aspx)

[10005307.aspx](https://www.nsd.se/nyheter/lulea/polisen-svarar-fackens-kritik-10005307.aspx) Hämtad den 2019-12-05.

Hirsch, Andrew von, *Proportionalitet och straffbestämning*, Iustus, Uppsala, 2001

Hövenmark, Johanna & Ek, Bo, *Julia, LKAB och säkerheten* del 1, publicerad i SR Kaliber den 3 december 2018

<https://sverigesradio.se/artikel/7098955> Hämtad den 2019-11-03.

Hövenmark, Johanna & Ek, Bo, *Julia, LKAB och säkerheten* del 2, publicerad i SR Kaliber den 10 december 2018

<https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1316&artikel=7105050>

Hämtad den 2019-11-03.

Iseskog, Tommy, *Arbetsmiljöansvar*, tolfte upplagan, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2015

Jareborg, Nils & Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, femte upplagan, Wolters Kluwer, Stockholm, 2017

Jareborg, Nils, ”Varför är ett uppsåtligt brott mer straffvärt än ett oaktsamt”, i *SvJT* 1988 s. 722–749

Jareborg, Nils, *Uppsåt och oaktsambet*, Iustus, Uppsala, 1986

Jones, Linda, *Det värsta är att Julia inte fick sitt liv*, publicerad i SVT nyheter den 12 mars 2019

<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/norrboten/det-varsta-ar-att-julia-inte-fick-sitt-liv> Hämtad den 2019-12-10.

Jilder, Andrea, *Cascades Djupafors läggs ner*, publicerad i SR den 4 februari 2014

<https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=105&artikel=5775325>

Hämtad den 2019-11-17.

Kleineman, Jan, ”Rättsdogmatisk metod”, i Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, andra upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2018

Jönsson, Sverker, *Straffansvar och modern brottslighet: en idékritisk studie av straffansvar för juridiska personer*, Iustus, Uppsala, 2004

Lindgren Strömbäck, Karin & Dahlgren, Mattias, *Brotten där få ställs till ansvar*, publicerad i *Sekretidningen* april 2015 (via Artikelsök)

Merriam, Sharan B., *Fallstudien som forskningsmetod*, Studentlitteratur, Lund, 1994

Minna Gräns, ”Allmänt om användningen av andra vetenskaper inom juridiken”, i Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, andra upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2018

Munck, Johan, ”Var står nyklassicismen idag?”, i *SvJT* 2015 s. 424–427

Norrby, Ann, *För få fälls för arbetsmiljöbrott*, publicerad i *Ny Teknik* den 31 januari <https://www.nyteknik.se/bygg/for-fa-falls-for-arbetsmiljobrott-6423311>
Hämtad den 2019-12-10.

Slapper, Gary & Tombs, Steve, *Corporate Crime*, Longman, Harlow, 1999

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*, fjärde upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2018

Sarre, Rick, ”White-Collar Crime and Prosecution for ’Industrial Manslaughter’ as a Means To Reduce Workplace Deaths”, i Pontell, Henry N. & Geis, Gilbert (red.), *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, Springer, New York, 2007

Sarre, Rick, ”Criminal Manslaughter in the Workplace”, i *Australian Construction Law Newsletter*, #89 March/April 2003 (originalversionen återfinns i *The Murdoch University Electronic Journal of Law*, 9 (3) 2002)
<http://www.austlii.edu.au/au/journals/AUConstrLawNlr/2003/15.pdf>
Hämtad den 2019-12-20.

Sinclair, Sophia, *Hundratals dödsfall – få arbetsgivare blir dömda*, publicerad i *SvD Näringsliv* den 3 december 2018
<https://www.svd.se/hundratals-dodsfall--fa-arbetsgivare-blir-domda>
Hämtad den 2019-12-10.

Sinclair, Sophia, *Myndigheter får svidande kritik när dödsfall utreds*, publicerad i *SvD Näringsliv* den 16 december 2018
<https://www.svd.se/vissa-prioriterar-dodsfallen-valdigt-lagt>
Hämtad den 2019-12-10.

Tombs, Steve & Whyte, David, *Safety crimes*, Willan, Cullompton, 2007

Örnerborg, Elisabet, *Det blir ofta villkorligt*, publicerad i *Arbetarskydd* den 30 november 2018
<https://www.arbetarskydd.se/Arbetsmiljobrott/det-blir-ofta-villkorligt-6940355> Hämtad den 2019-11-15.

Rättsfallsförteckning

Tingsrätten

Stockholms tingsrätt, mål nr B 7587–18

Norrköpings tingsrätt, mål nr B 442–15

Hovrätten

Hovrätten för Nedre Norrland, mål nr B 56–17

Hovrätten för Övre Norrland, mål nr B 255–17

Göta hovrätt, mål nr B 2016–13

Hovrätten för Västra Sverige, mål nr B 4928–13

Hovrätten över Skåne och Blekinge, mål nr B 774–12

Högsta domstolen

NJA 2016 s. 763

NJA 2007 s. 369

NJA 2006 s. 228

NJA 2004 s. 34

NJA 2003 s. 486

NJA 1991 s. 163